Gereformeerd Theologisch Tijdschrift.
Redactie-Adres: Prof. Dr T. HOEKSTRA te Kampen.
Aflevering 5 September 1922.

ONMISBAARHEID VAN GOD EN ZIJNE HULP.

Openingswoord, in verkorten vorm uitgesproken op den Theologischen Schooldag te Kampen 22 Juni 1922.

door

Dr S. GREIJDANUS.

Daar zijn tegenwoordig in het leven der menschheid en op het terrein der wetenschap verschijnselen waar te nemen, welke te meer kunnen doen gevoelen en inzien de noodzakelijkheid en het recht van eene Theologische School met haar arbeid, als wier bestaan en belang ons nu deden samenkomen.

Op enkele daarvan zoude ik Uwe aandacht wenschen te vestigen. Hun gemeenschappelijk kenmerk is, dat zij, om zoo te zeggen, de onmisbaarheid van God en Zijne werking te meer kunnen doen aanschouwen.

Tot vóór enkele jaren waren daar, inzonderheid bij de Europeesche menschheid, eene meening en zeker gevoel aanwezig van machtig kunnen. De wetenschap had de natuur doorvorscht, en nog wel niet al haar geheimen ontsluierd, maar zich toch reeds voor een groot deel de kennis harer wetten veroverd. Aan den verren gezichtseinder scheen de volle heerschappij des menschen over de natuur en hare krachten, weldra te zullen dagen. In uitvinding na uitvinding verkregen menschelijk kennen en kunnen hunne tastbare belichaming. Hoe werd het leven veraangenaamd door velerlei, dat menschelijke kennis en kunst hadden samengesteld, of aan den mensch dienstbaar gemaakt. Berekening, techniek, machine maakten den mensch, scheen het, steeds meer onafhankelijk en oppermachtig. Het zelfbesef des menschen werd door dat alles niet weinig geprikkeld, en zwol hoog op. Dat trotsche, sterke zelfgevoel des menschen

draagt mede de verantwoordelijkheid voor de oorlogsramp der laatste jaren.

Maar tevens bracht die oorlog ontnuchtering. Reeds dat hij was uitgebroken, verbaasde velen. En ook brachten den mensch in de war zijn duur, zijn verloop, en allerlei dat vruchteloos in en ten aanzien van hem gedaan werd. De menschelijke grootheid werd als in hare nietigheid terneergeworpen en ten toon gesteld. En na den oorlog is zoowel de gebrekkigheid van het inzicht des menschen, als de geringheid van zijne macht, opnieuw keer op keer aan den dag gekomen bij allerlei pogingen om orde en welvaart en rechten vrede weer te doen keeren.

Doch niet alleen op het gebied van het maatschappij- en volkerenleven, en bij de pogingen om dat te herstellen en wederom zijn goeden gang te doen gaan, is de mensch in zijne kleinheid openbaar geworden, maar ook op het terrein der wetenschap blijkt in de latere jaren op verschillende manier, dat de dikwerf hooggeprezen menschelijke kennis soms ijdele waan is, en geen welgefundeerd weten, eene kwestie van vermoeden en gelooven meer, dan van diep inzicht, en niet altijd rustend op genoegzaam nauwkeurig waarnemen en doordenken. Prof. Dr. Ph. Kohnstamm spreekt daarom op het gebied der natuurwetten van „een aantal misverstanden"; en schrijft: „In 't bijzonder betreft dit misverstand de wet van energiebehoud. Telkens en telkens weer vindt men lange betoogen om aan te toonen dat deze wet noodzakelijk het determinisme eischt, of om de algemeene geldigheid dier wet te bestrijden om aan het determinisme te ontkomen. Het eene is al even dwaas als het andere". **Over Natuurwetten, wetmatigheid en Determinisme,** blz. 18. En op eene andere plaats schrijft hij: „Wetmatigheid en indeterminisme zijn zeer goed te vereenigen. Het is een bewijs voor het merkwaardige gebrek aan exactheid in philosophische vragen, dat schrijvers over deze problemen dit zoo zelden plegen te beseffen", a. w. blz. 38.

In de vorige eeuw kwam de natuurwetenschap tot hoogen bloei. Dat maakte grooten indruk, zoozeer zelfs, dat velen hare methode als de eenig rechte methode voor alle wetenschap proclameerden. Slechts empirie kon de grondslag zijn voor wezenlijke kennis. Ervaren, waarnemen, meten, wegen, tellen,

daardoor alleen zou men deelachtig kunnen worden wat in waarheid wetenschap heeten mocht. „... na 1830... de plotselinge omslag", schrijft Prof. Dr. K. H. Roessingh, „het Realisme, de oriënteering aan de empirische natuurwetenschappen, die grooter en grooter gezag zouden krijgen; feiten en wetten, de twee wachtwoorden, die het onderzoek bepaalden en begrensden en waarmede men de werkelijkheid, de geheele werkelijkheid hoopte te kunnen vatten. Wie boven het exacte weten uit, een samenvatting zocht in een geestelijke wereldbeschouwing, kon slechts als phantast, hoogstens als dichter worden gewaardeerd", **Het Modernisme in Nederland,** blz. 68.

Daarom moest uit de rij der wetenschappen gebannen worden, wat niet voor waarneming, tellen, meten, vatbaar was; dus wel in de eerste plaats de theologie. Eigenlijk was er maar éène wetenschap, de natuurwetenschap. En op de kennis der natuur wierp men zich met kracht, en in hare kennis maakte men groote vorderingen. Hare wijzen van werken ging men na. En hoewel het met het kennen van haar wezen niet te best vlotten wilde, meende men toch de wetten, die haar werking beheerschten, voor een belangrijk deel reeds ontdekt te hebben. Daar was b.v. de wet der causaliteit, volgens welke alle gebeuren aan eene werking als van druk en stoot gelijk moest zijn. Daar was de wet van het energiebehoud. Daar was de wet der evolutie, die al het hoogere uit het lagere voortkomen deed. Met deze en andere z.g.n. wetten of natuurwetten meende men nu wel juist niet de wereld in elkaar te kunnen zetten, maar haar verloop vrijwel te kunnen verklaren. Dubois Reymond fingeert, om de bedoeling van het determinisme te omschrijven, een Laplaceschen geest, „die voor een bepaald oogenblik alle krachten zou kennen en de wederzijdsche ligging der deeltjes waaruit de wereld bestaat", en zegt dan dat deze — naar de meening van het determinisme — als hij verder omvangrijk genoeg was om dit vraagstuk wiskundig te behandelen, in dezelfde formule de bewegingen van het grootste hemellichaam en van het kleinste atoom zou kunnen opnemen: niets zou voor hem onzeker zijn. Toekomst en verleden zouden voor zijn geest openliggen." En om de strekking hiervan te verduidelijken, laat hij er een weinig verder nog op volgen: „Zooals de astronoom den dag voorspelt, waarop na jaren een

komeet weder opduikt uit de diepten van den hemel, zoo zou die geest uit zijn vergelijkingen den dag afleiden waarop het Grieksche kruis weer zal schitteren op de Aya Sofia of waarop Engeland zijn laatste steenkool zal verbranden"; vgl. Ph. Kohnstamm, a. w. blz. 22. Dat inderdaad dergelijke dwaze waan gekoesterd werd, kan ook blijken uit deze woorden van Mr. C. W. Opzoomer: „De verst verwijderde verschijnselen van den hemel en van de aarde, de grillige afwisselingen van wind en weer, de toevallige gebeurtenissen der geschiedenissen, de vrije daden van den mensch, zijne deugden en zijne vrije overtredingen, hoe dieper ze onderzocht waren, des te meer was het den geest gelukt ze aan de wet van oorzaak en gevolg te onderwerpen; vgl. Dr K. H. Roessingh, a. w. blz. 100 v.

Men had de ijzeren natuurwetten, aan welke alles in zijn bestaan en loop gebonden zou zijn, gevonden, meende men. Ruim 20 jaar geleden verkondigde Prof. Haga: „Een waterdeeltje kan men volgen van het oogenblik af, dat het op de toppen der bergen als sneeuwvlok nedervalt, als gletscherijs jaren noodig heeft voortgeschoven te worden, totdat het smelt en in de beek medegevoerd wordt naar de rivier en naar de zee, om daar dan weer te verdampen en in de atmosfeer als deel eener wolk vloeibaar te worden"; vgl. Dr H. Bavinck, **Schepping of ontwikkeling,** blz. 16. Uit evolutie zou alle verscheidenheid te verklaren zijn. Vrijheid kon weinig anders dan een dwaze inbeelding wezen. Alles was gedetermineerd, niet door Gods heilige, vrije en goede beschikking, maar door die vermeende albepalende natuurwetten. Voor zonde en schuld bleef dan geene plaats over.

Inzonderheid ook wat men het Modernisme noemt, stond onder den invloed der natuurwetenschap of ook natuurphilosophie van de vorige eeuw. Vgl. Dr H. K. Roessingh, **Het Modernisme,** blz. 37; Dr H. Bavinck, **Modernisme en Orthodoxie,** blz. 18 v.v.

Nu namen natuurlijk lang niet allen, die onder den machtigen indruk van deze moderne natuurwetenschap kwamen, de positivistische stelling aan, dat alleen de kennis van het zinlijke, zichtbare, stoffelijke, ware wetenschap heeten mag, en dat de methode dezer natuurwetenschap gevolgd moet worden bij alle andere wetenschappelijk onderzoek. Doch dat kunnen we

thans laten rusten, om ons met de vraag bezig te houden, welke verschijnselen op het gebied der natuurwetenschap en -philosophie zich in den lateren tijd hebben vertoond, die geschikt zijn, veler vertrouwen, alsof men voor den opbouw dier wetenschap althans reeds de fundamenten onwankelbaar gelegd mocht achten, te schokken en weg te nemen.

Daar is, om te beginnen, ontdekt het wondervolle radium met zijn verbazingwekkende hoedanigheden en werkingen. Dat heeft de vraag doen rijzen, of de leer van de onomzetbaarheid van de eene stof in eene andere, wel meer was dan een niet zeer houdbaar geloof, en of wellicht het zoeken der oude Alchimisten toch nog niet zoo dwaas moest heeten, als men lang gemeend had? Een geheel mooi stel z.g.n. natuurwetten dreigde voor goed doorbroken te worden.

In de tweede plaats kunnen we wijzen op de evolutieleer. In onderscheiden vorm werd zij voorgedragen en op verschillende manier zocht men haar te betoogen. Elke volgende constructie kon tevens tot bewijs dienen, dat de vorige als niet juist werd gezien. Nu besprak in Nov. 1920 Prof. Dr J. A. Honing te Wageningen in zijne inaugureele oratie **Erfelijkheidsleer zonder evolutietheorieën** achtereenvolgens de verschillende ontwikkelingsvoorstellingen, die gegeven zijn door Lamarck, Darwin, De Vries, en Lotzy, om aller onjuistheid in het licht te stellen. Zijne conclusie drukt hij aldus uit: „Werkelijk, we zijn nog niet veel verder dan Gen. 1"; aan welke woorden hij dan toevoegt: „dat wij ook niet gelooven", a.w. blz. 12. „Na het bovenstaande" — gaat hij dan voort — „zal het U niet verwonderen, dat ik geen bezwaar zou maken, indien de erfelijkheidsbiologen de evolutie voorloopig maar aan de philosophen overlieten", blz. 13. En een weinig verder schrijft hij nog: „Het klinkt zeer onwetenschappelijk, maar ik wilde toch wel, dat wij het eens een tijdje zonder evolutietheorie konden stellen en ons wat meer gedragen naar de leus van Baur: „Veel meer experimenteeren en minder theoretiseeren is het wachtwoord voor den eersten tijd", blz. 13.

Alzoo wordt door dezen vakman erkend, dat de evolutieleer althans op het gebied der planten geen wetenschap is, op genoegzaam experiment gebouwd, doch philosophie.

In eene beoordeeling van Dr M. J. Sirks' **Handboek der Alge-**

meene Erfelijkheidsleer, schrijft ook Dr J. Boeke in **De (Groene) Amsterdammer** van 3 Juni 1922: „De Cytologen, prat op de schitterende resultaten van het werk vooral door Edmund Wilson en door Morgan en zijn school in de laatste decenniën verricht, meenen dikwijls, dat slechts in het onderzoek van de cel, van de kerndeeling en bevruchting, heil voor het oplossen der erfelijkheidsvraagstukken te zoeken is en zij vergeten, dat zij ten slotte alleen waarnemen dat, wat hun het microscoop in de door scheikundige behandeling en kleuring sterk veranderde weefsels onthullen kan, en dat zij op die uit den aard der zaak eenzijdige waarnemingen hunne verstrekkende conclusies moeten opbouwen, conclusies, die in hun scherpe formuleering niet altijd gerechtvaardigd worden door hetgeen wij feitelijk onder het microscoop hebben waargenomen. Want al is nu vooral door Morgan en zijn school op dit gebied verwonderlijk mooi werk gedaan, al zijn zijn waarnemingen omtrent localisatie van de dragers der erfelijke eigenschappen in de celkern van een subtiliteit en een nauwkeurigheid, die men voor eenige jaren niet voor mogelijk had gehouden, men vergete toch niet, dat zijne uit de waarnemingen getrokken conclusies bij al hun groote waarschijnlijkheid toch slechts hypothesen blijven, die ons hoogstens een deel van de waarheid kunnen onthullen. Dat deel is op zichzelf reeds merkwaardig genoeg. Maar — meer dan de waarde van een geniale hypothese heeft dit alles op het oogenblik nog niet."

De mooie evolutiestelsels, waardoor zoovelen zich lieten bekoren, blijken zaak van wenschen en gelooven, niet van waarnemen. De ervaring heeft ze niet bevestigd, integendeel telkens weersproken. „En wanneer wij dan ervaren, dat het werk van zulke groote mannen onvolkomenheden en fouten bevat, die eenige jaren later iedereen kan zien, dan voelen wij toch wel in heel sterke mate, dat ons past de grootst mogelijke bescheidenheid", zeide Professor Honing nog tot zijne studenten, a.w. blz. 15. Ook wij willen deze vermaning gaarne ter harte nemen, doch mogen er de opmerking aan verbinden, dat deze historie ons opnieuw leeren kan en moet, dat zelfs wanneer ook een zeer bekwaam man op welk gebied van wetenschap ook, ons eene theorie komt voordragen als resultaat van z.g.n. echte wetenschap, wij ons toch maar niet ineens voor dat

resultaat gewonnen moeten verklaren, wanneer het in strijd is met wat de H. Schrift openbaart, bedenkende, dat er wellicht „onvolkomenheden en fouten" aan kleven in die mate, dat „eenige jaren later iedereen ze zien kan."

Ten derde is daar de relativiteitsleer van Professor Einstein, van welke Dr Franklin Gruber schrijft: „Dr Einstein's theorie wijst onmiskenbaar heen naar een eindig, ofschoon onbegrensd heelal, eindig in zoogenaamde ruimte zoowel als in stof, daar de uitgebreidheid der ruimte verondersteld wordt geheel afhankelijk te zijn van het bedrag en de verdeeling der stof. En dus zou deze theorie — gaat hij voort — als zij juist blijkt, de conclusie bevestigen, dat een physisch geconstitueerd heelal niet oneindig zijn kan, en daarom relatief moet zijn, en onderling afhankelijk in elk deel van electron tot ster...... En vanzelf, zulk een physisch heelal moet noodzakelijk afhankelijk zijn van een hooger Wezen, een onafhankelijke of absolute, geestelijke Persoonlijkheid. De theorie van physische relativiteit in de deelen sluit alzoo noodzakelijk in, en is inderdaad hetzelfde als, geestelijke afhankelijkheid van het geheel. Derhalve volgt uit deze laatste wetenschappelijk-philosophische wereldbeschouwing een eindig en tijdelijk, en daarom geschapen, heelal", **Bibliotheca Sacra,** Jan. 1922, p. 88.

Dat is eene zaak van groote beteekenis, eene gevolgtrekking van ver reikende strekking. Alzoo zou opnieuw waarheid blijken, dat, moge ook oppervlakkige en onnauwkeurige kennis der natuur van God afvoeren kunnen, diepe, volle kennis juist naar Hem henenleidt, ook als Schepper van het gansche heelal.

In eene lezing te 's Gravenhage op 29 April j.l. zeide ook Dr F. van Eeden, naar een verslag in de „N.R.Ct." van 1 Mei '22: „De triomf van de relativiteitstheorie is een ongewilde erkenning van de wetenschap, dat de natuurkundige en wiskundige wetten het laatste woord niet gesproken hebben".

Eindelijk zij nog gewezen op den arbeid van Prof. Dr Ph. Kohnstamm. Vóór enkele jaren schreef deze in de **Synthese**-reeks een brochure over: **Ontwikkeling en onttroning van het begrip natuurwet,** een titel die reeds vrij duidelijk is. Men meende te mogen spreken van „ijzeren" natuurwet, en deze te kennen als „regelmatigheid die nooit overschreden wordt omdat zij niet overschreden kan worden", als een „regel die geen

uitzondering duldt". Prof. Dr Ph. Kohnstamm bestreed deze wijd verbreide meening als onjuist, waarom men hem zelfs verwijten ging, dat hij het bankroet der natuurwetenschap verkondigd had. Nu heeft hij vóór kort een artikel in **Onze Eeuw** geschreven: **Over Natuurwetten, Wetmatigheid en Determinisme,** (welk artikel ook afzonderlijk verkrijgbaar is), waarin hij uiteenzet, dat men bij de z.g.n. natuurwetten wel te onderscheiden heeft tusschen verschillende groepen, zoodat men b.v. wat hij vrijheidbeperkende wetten noemt, niet aanzien moet voor determineerende. En dan betoogt hij, dat wanneer wij ons een wereldlijn denken, die alle veranderingen in de materieele wereld aangeeft, blz. 27, deze wereldlijn voor ons principieel onberekenbaar moet heeten. „Het determinisme beweert", schrijft hij, „dat die samenhang" — n.l. tusschen de verschillende deelen van de wereldlijn — „van dien aard is, dat er één en dezelfde betrekking bestaat voor het geheele beloop der lijn, van dien aard dat ik door die betrekking van uit elk punt het volgende punt der lijn kan bepalen...... Het indeterminisme daarentegen loochent het bestaan van zoodanige betrekkingen; volgens deze theorie is de „wereldlijn" principieel onberekenbaar", blz. 28. Al heeft natuurlijk alle gebeuren, ook in de stoffelijke wereld, zijne oorzaak, vgl. 33 en 23, zoo volgt nog niet, dat wij die oorzaak kunnen kennen, noch ook, dat onze kennis van eene oorzaak vanzelf insluit kennis van de realiteit en de geaardheid van het eventueel gevolg.

„Welke redenen kan men nu hebben" — zoo vraagt Prof. Ph. Kohnstamm — „ondanks de denkbaarheid eener „onberekenbare wereldlijn", dus van een indeterministische oplossing, toch de berekenbaarheid te postuleeren?" En hij antwoordt dan: „Ik zie er maar één: de wensch is ook hier de vader der gedachte. Wat zich niet laat berekenen kan men ook niet beheerschen. Bij het postulaat van het determinisme is het in den diepsten grond te doen niet om de berekenbaarheid maar om de beheersching der wereld, of althans om het machtsgevoel dat de gedachte dier principieele berekenbaarheid verschaft", blz. 33. Precisie en exactheid van denken brengt dus ook bij de natuurwetenschap en de kennis van de wetten der natuur er niet toe, geene plaats meer te zien voor God en Zijn bestuur. Integendeel. „De onderstelling van de „onbere-

kenbare wereldlijn" herinnert er voortdurend aan, dat wij een uitkomst niet voor het laatste woord der waarheid mogen houden, omdat zij eenvoudig is", blz. 37. In zijne genoemde recensie schrijft Dr J. Boeke ook nog: „Maar, aan den anderen kant, hoezeer is juist door het onderzoek der laatste 20 jaren het erfelijkheidsprobleem verdiept en verbreed. In den beginne scheen alles zoo eenvoudig en de oplossing der problemen scheen gevonden te zijn. De erffactoren kwamen in paren voor, die, in geslachtscellen gesplitst, door de bevruchting en versmelting der geslachtscellen, in 't jonge zich ontwikkelende individu weer bijeenkwamen, waarvan dan slechts één van het paar werkelijk tot uiting kon komen, omdat deze over de andere eigenschap domineerende hare ontplooiïng in 't individu onderdrukte. Maar langzamerhand leerde men inzien, dat de dominantie bijna nooit volkomen is, dat zij in 't latere leven kan toenemen of afnemen, ja zelfs omslaan, dat verschillende van elkaar onafhankelijke erffactoren aansprakelijk kunnen zijn voor de ontplooiïng van hetzelfde kenmerk in het volwassen individu ... dat verschillende factoren op een heel bepaalde wijze op elkaar kunnen inwerken... of het elkaar tot uiting komen als een bepaald kenmerk kunnen beletten..." „De natuurwetenschap heeft noch als noodzakelijk uitgangspunt, noch als heuristisch principe de fictie van den Laplaceschen geest noodig", schrijft Prof. Ph. Kohnstamm, „de stelling dus, dat de empirische werkelijkheid in haar diepsten grond geheel tot wiskunde... te herleiden is." „Integendeel" — gaat hij voort — „die fictie is een gevaar voor haar, omdat zij het fundamenteele verschil tusschen wiskunde en empirische wetenschap dreigt uit te wisschen", blz. 36 v.

Ten besluite kunnen we, samenvattend, zeggen, dat ook de natuurwetenschap en -philosophie in haar jongste ontwikkeling de eindigheid en afhankelijkheid der geheele schepping, dezer betrekkelijk geringe bekendheid aan, en kenbaarhied voor den mensch, en des menschen kleinheid ook ten aanzien harer kennis duidelijker begint aan te wijzen; en alzoo, zij het ook onuitgesproken, Gods bestaan als noodzakelijk voor het zijn der wereld, Zijn bestuur als onmisbare verklaring voor het beloop der wereld, en Zijne scheppingsdaad en ordineering als onloochenbare realiteiten voor de inrichting der wereld en voor

de verscheidenheid harer verschillende schepselen te postuleeren. De vaak hooggeroemde natuurkennis en -wetenschap, waarvan men soms zoo stoute Godverwerpende beweringen dorst uitspreken en verwachtingen koesteren, blijkt in menig opzicht geen rechte zuivere, diepdoordachte kennis en wetenschap te zijn, doch geloof, wensch, zelfs waan, waarbij genoegzaam experimenteeren, nauwkeurig waarnemen, scherp doordenken, nog al wat te kort gekomen waren. Zoo kan de ban harer betoovering, die velen verblindde, breken, dat zij weer gaan inzien de onmisbaarheid Gods, en meer ontvankelijk worden voor de prediking van Hem en Zijne werking.

Het maatschappelijk en volkerenleven met zijn ellenden, nooden en gevaren, èn verschijnselen als waarop gewezen werd in de wetenschappelijke wereld, roepen als met kracht om de prediking van God en Zijne grootheid en regeering, en van Zijne macht en genegenheid tot hulp en verlossing, en dat ook alleen maar Hij groot is en bekwaam tot redding.

Dat dringt vanzelf tevens met nieuwe kracht aan, het recht en de noodzakelijkheid van theologie in den waren zin des woords, van scholen tot hare wetenschappelijke beoefening, en tot de voorbereiding ter zuivere en krachtige verkondiging van God in Zijne openbaring, bepaald in den Heere Christus en het Evangelie Zijner genade. Alleen in Gods licht zien we het licht, voor enkeling, volk en menschheid, maatschappij en wereld, en ook voor alle wetenschap. O Sion, gij verkondigster van goede boodschap! klim op een hoogen berg: o Jeruzalem, gij verkondigster van goede boodschap! hef uwe stem op met macht, hef ze op, vrees niet, zeg den steden van Juda: Ziet, hier is uw God. Ziet, de Heere HEERE zal komen tegen den sterke, èn Zijn arbeidsloon is voor Zijn aangezicht, Jes. 40 : 9, 10.

HET GEKROOKTE RIET EN DE ROOKENDE VLASWIEK (Matth. 12 : 18 v.v.)

door

Ds P. VAN DIJK te Zaamslag.

Het kan niet ontkend worden, dat de woorden, die uit Jesaja in Mattheüs worden aangehaald, tot dusver een centrale plaats in het geloovig bewustzijn van de gemeente innamen. Calvijn (Comm. Jes. 42) noemde reeds dezen text over het gekrookte riet een der beroemdste en gewichtigste in het geheele O. T. Misschien voor een niet gering gedeelte door den omvangrijken arbeid van Bern. Smijtegelt, die 145 maal over dezen eenen text kon prediken, zijn deze woorden gemeengoed in onze kerken geworden. De gewone opvatting is, dat onder dat zwakke riet enz. moeten verstaan worden de zwak- en kleingeloovigen, die God door den knecht des Heeren weer zou oprichten en sterken,

Nadat nu van een enkelen kansel in den laatsten tijd een geheel daarvan afwijkende uitlegging gegeven was, verscheen als No. 24 van den 11en jaargang een predikatie van Ds Van Arkel in Menigerlei Genade, waar eveneens de gangbare opvatting dezer woorden, althans in het verband, dat ze bij Matth. hadden, beslist van de hand werd gewezen, en dit schijnbaar zoo wel geargumenteerd, dat mij van verschillende zijden bleek, dat de nieuwe uitlegging gretig aanvaard, althans hoogst aannemelijk geacht werd. Mede om dien indruk ook in Zeeuwsche Kerken vond ik het niet ongewenscht na te gaan of het inderdaad noodig was de oude exegese dezer merkwaardige Schriftuurplaats te laten varen en voortaan de nieuwe te huldigen.

Van Arkel zegt (M.G. 11e jaargang blz. 379):

> „Bij de ontvouwing van dit woord moeten we afwijken van eene veelal gevolgde opvatting aangaande

deze Schriftplaats. Men neemt n.l. dezen text gemeenlijk op zichzelf, buiten zijn verband, — en dan dikwijls nog slechts de eerste helft van vs. 20 — en leest er dan eene beschrijving in van den zwakgeloovige, van den kleine in het Koninkrijk Gods . . . . Alzoo een trek in het geestelijk leven. En dan voorts de vertroostende waarheid dat Christus zulk een kleine in de genade, of zulk een verbrokene van hart niet zal verachten, niet om zijne nietigheid zal doen omkomen.

Dat is een kostelijke waarheid, die op vele plaatsen in de Schrift geleerd wordt . . . . Wanneer wij dan ook deze waarheid h i e r n i e t lezen, verstaat ieder... dat wij niet bedoelen deze waarheid te ontkennen. Die b l ij f t en ze is een der vertroostendste gedachten door heel de Schrift. En we zeggen nog meer. Wanneer de Heere soms dit Woord aangaande het gekrookte riet voor iemand onzer gebruikt heeft om zijn neergebogen hart met vriendelijken troost en bemoedigende belofte te ontmoeten, dan denke men niet, dat, naar onze meening zoo iemand zich vergist heeft en zich slechts inbeeldde, dat God hem vertroostte. Hij heeft zich dan n i e t v e r g i s t . . . . Maar de Heere heeft toen gebruik gemaakt van de in ons bewustzijn aanwezige o p v a t t i n g van dezen text, om die waarheid aan ons hart te heiligen."

V. Arkel beweert dan, dat het laatste gedeelte van vs. 20, welk gedeelte men gewoonlijk weglaat, deze opvatting weerspreekt: Het woord „totdat" staat hier en dit drukt een tijd uit. Er komt dus een tijd, waarin Hij het gekrookte riet wèl verbreekt. En wat zou er dan voor troost inliggen ; de gebrokene van hart zou wel lang in het leven gehouden worden, maar eenmaal en wel in het e i n d o o r d e e l zou hij toch ondergaan.

Ook anderen zijn van zoodanig gevoelen. Het ziet niet op zwakgeloovigen, maar op iets dat nu reeds onbeteekenend in kracht, slechts voor een tijd geduld, doch straks vernietigd

wordt. Wat nu dit „iets" is, daarover loopen de beschouwingen uiteen.

Rijle (comm. op Matth.) geeft in een noot deze exegese, dat het slaat op het geheele volk van Israël, dat als volk hopeloos zwak is, echter nog een tijdlang stand houdt om weldra bij de verwoesting van Jeruzalem inéén te storten. Henry noemt naast de gewone opvatting ook die welke meent, dat het de Farizeeën zijn; de Eng. godgel. noemen een zekeren Zegérus, die er de scharen, Joden en Heidenen, onder verstond. Van Arkel zegt: Het kwaad, dat l a n g geduld wordt, maar ten slotte omkomt, is de vijandschap der Farizeën. Niet omdat ze zoo sterk zijn, want hun macht is gebroken; een geknakt riet heeft in 't geheel geen kracht meer. Het is onherstelbaar. Een geknakte tak zou behouden kunnen blijven. Een gekrookt riet niet; daarvan moet het gebroken deel afsterven. Als zoodanig is het al een verkeerd beeld voor een begenadigde. En zoo is het ook met de rookende vlaswiek . . . . . Ze moet onherroepelijk verkoolen . . . .

De beteekenis, die in dit verband aan het woord „oordeel" gehecht wordt („hij zal het oordeel uitbrengen tot overwinning") is dan s c h e i d i n g, de crisis, die uitloopt op het eindoordeel. „Het eindgericht is de overwinning van Christus".

Samengevat is dus de opinie dier oudere en nieuwere exegeten, dat vooral met het oog op het woord „totdat" de conclusie moet getrokken worden: welnu eens komt die blussching en verbreking tot stand en zoo kan dan alleen een v ij a n d van Christus bedoeld zijn.

Wij wenschen eerst te onderzoeken, hoe de beteekenis bij Jesaja is; wel verschillen de lezingen bij Jes. en Matth. maar de overeenkomst is toch groot genoeg om bij Matth. terstond Jes. 42 1—4 te zien, wat reeds door den naam van den profeet in het Evangelie wordt aangewezen. De allegatie komt nergens elders in het N. T. voor. Naar onze Geref. Schriftbeschouwing staat natuurlijk vast, dat de beteekenis

van een woord in het O. T. wel in het N. T. ontvouwd, verhelderd, verrijkt, verdiept wordt, maar er niet principieel van verschillen kan. Is het duidelijk dat Jesaja bij het riet het oog heeft op vrienden, dan kunnen het in Matth. geen vijanden zijn.

In Jesaja 42 is sprake van den knecht des Heeren, die door God uitverkoren en geliefd is en door den Geest wordt ondersteund. Nu is het eigenaardig, dat hier reeds terstond de Grieksche text in Matth. zoowel van de Lxx als van het Hebr. afwijkt. De Lxx huldigden n.l. de opvatting dat onder den Ebed Jhvh Israël moest verstaan worden en nu lezen wij in Jes. 42: Ἰακωβ ὁ παις μου, ἀντιληψομαι αὐτου, Ἰσραηλ ὁ ἐκλεκτος μου . . . . We kunnen hier lichtelijk de quaestie buiten beschouwing laten van een mogelijk citeeren uit een bestaanden Aram. volksbijbel, omdat hoogst onzeker is of er ooit zulk een bijbel bestond en als die bestond het even onzeker is of er uit werd geciteerd. Zahn (Einl.) zegt: „Voor vs. 18 en 19 was de text der Lxx onaannemelijk wegens inschuiving van de namen Jacob en Israël, en wegens het ontbreken van het relatief verband. In vs. 20 en 21 (van Matth 12) nadert het citaat steeds meer de Lxx. De sterkste afwijking zoowel van de Masora als van de Lxx ligt in vs. 20; ἑως ἀν ἐκβαλῃ εἰς νικος την κρισιν. Deze wordt daaruit verklaard, dat de in vs. 20 uitgestooten slotzin van Jes. 42 : 3, met den 2en zin van Jes. 42_4 samengesmolten is. Daarop wijst ἐκβαλῃ dat het meest overeenkomt met het woord „uitbrengen" in Jes. 42_3." Of dit genoegzame verklaring is kunnen wij daarlaten; eveneens doet het aan het wezen van den toegeschreven arbeid niet af, of tusschen het uitspreken van deze profetie en de komst van den Heiland een aanvankelijke vervulling is geweest in het optreden van één of ander type van den Messias. Wij meenen, dat Christus de eerste en eenige vervulling dezer profetie is geweest. Doch van dezen Messias staat, dat hij ἐξοισει κρισιν τοις ἐθνεσιν. Behalve dat ἐκφερειν „uitbrengen" of naar buiten brengen in de allegatie door ἀπαγγελλειν is vertaald, ligt hier

geen verschil voor, ook niet met den Mas. text. In dit eerste vers ligt een belangrijk moment tot recht begrip van de zaak bij Mattheüs. Het Hebr. „Misjpât" is n.l. vertaald door κρισις en zoo heeft het O. T. in onze vertaling: Hij zal het *recht* en het N. T.: Hij zal het *oordeel* den Heidenen verkondigen.

De vraag kan nu gesteld: moet „recht" als „oordeel" of moet „oordeel" als „recht" worden opgevat. Want die twee woorden dekken elkander niet in alle beteekenissen. Van Arkel zegt: „O o r d e e l" is er vertaald. Een oordeel is ook altijd een scheiding. Het eindoordeel zal ook eenmaal de groote . . . schifting onder de menschen zijn. Het Koninkrijk Gods, zoo is de inhoud van zijn betoog komt niet met veel ophef, daardoor wandelen velen niet meer met den Heiland, er komt scheiding tusschen volgers en niet-volgers. In de volgers moet een scheiding komen tusschen wat vleeschelijk en geestelijk is. Omdat Israël vleeschelijk is, zal het Koninkrijk zich wenden tot de heidenen en daar zijn kracht tot scheiding en oordeel gaan werken . . . . Eens zal het groote oordeel komen, het oordeel tot overwinning. Maar dat oordeel begint hier reeds. Het eindoordeel werkt in zijne beginselen reeds alle eeuwen door".

κρισις beteekent noch in het N. T. noch in het Oude echter steeds „s c h e i d i n g" In Cremer-Kögel's Biblisch Theol. Wörterb. (10e dr.) worden van κιρσις verschillende bett. opgegeven. κρισις wordt v o o r a l gebruikt van de rechterlijke handelwijze: een onderzoek instellen, zonder dat er nog bijzonder gelet wordt op het karakter van de beslissing (m.a.w. meer een *be*oordeeling dan een *ver*oordeeling). Voorts van een rechterlijke aanklacht. Zoo komt het zelden voor in het profane Grieksch en in het N. T. komt het b ij n a alleen zoo voor; terwijl de in het O. T. vooral naar voren komende voorstelling van het gericht, dat iemand aan zijn recht helpt, dat armen en onderdrukten aanneemt meer op den achtergrond treedt, echter niet geheel.

Nu ligt het voor de hand om juist die O. T, beteekenis

van κρισις hier onder de oogen te zien, waar wij bij Matth. met een O. T. woord te doen hebben. En dan doet zich de vraag op: is het juist als Cremer beweert: het recht in het O. T. is zelden veroordeeling, maar meestal het helpen van armen en onderdrukten aan hun recht. Dr. H. Bouwman (Begrip gerechtigh. blz. 82) zegt: „De gerechtigheid van Jhvh in Jes. 40—66 voorgesteld, kunnen wij dus noemen: die openbaring Gods, waardoor Hij als de rechter van zijn volk en als de souverein der wereld optreedt om het recht van zijn volk uit te voeren tegenover hunne vijanden. Zij is rechtsherstel. De vrucht der gerechtigheid komt ten goede aan Israël en in Israël aan alle volken der wereld." En Bav. Dogm. II² 221. „De gerechtigheid Gods wordt meestentijds in bonam portam opgevat en naar die zijde beschreven naar welke zij de rechtvaardigen in 't gelijk stelt en tot eere en heil verheft". Zoo wordt derhalve κρινειν in het O. T. parallel met σωζειν en dit woord κρισις synoniem met ἔλεος: Ps. 101_1, Ik zal van goedertierenheid en κρισις zingen. Jes. 1_{17}: Leert goeddoen, zoekt de krisis, helpt den verdrukte cf. Jes. 40 : 27. Zoo is de bet. van misjpât ook wel: de handeling, de plaats, de uitspraak en de uitvoering van het gericht, doch dan blijven een groote reeks van plaatsen over waar misjpât beteekent: rechtzaak, het recht zelf, het van God geoefend recht, zedelijkheid, billijkheid. Het goddelijke getuigenis, de wijze van het dienen van God, de goddelijke leer, de gesteldheid; in 't meervoud staat het als synoniem naast inzettingen in de bet. van wet. Ook al neemt men Calvijns verklaring niet geheel over dat hier de meening is: hij zal zijn leer aan de heidenen verkondigen, d.i. hij zal het Godsrijk over de gansche aarde verbreiden, dan toch ligt in ons woord Misjpât niet de bedoeling voor 't grijpen, dat aan de heidenen het „oordeel" resp. het eindoordeel over de vijanden verkondigd wordt. Want die vijanden moesten dan toch onder de niet-Heidenen gevonden worden, indien n.l. de opvatting

juist ware dat in Mattheus staat, dat de veroordeeling der Farizeeën aan de Heidenen openbaar zou worden. Wij achten (c.f. Cremer-Kögel i.v.) dat κρισις in de allegatie den gewonen O. T. zin heeft van aangebrachte redding in den vorm van rechtsherstel. Daarmee vervalt dan de voorstelling van een ontstaand iets, een zich voltrekkende scheiding. Want met zulk een entstehendes Verhältnis verdraagt zich o.i. ook zeer moeilijk het woord ἐξοισει van de Lxx. Naar buiten brengen, voor den dag brengen, openbaren doet men niet wat er niet is, en eerst door het naar buiten brengen ontstaan zou. Dit zegt nog duidelijker het woord ἀπαγγελλειν in Matth. Samengesteld van ἀπο en ἀγγελλω is het altijd bericht geven van wat geschied is, etwas Belebtes, Gehörtes, Geschehenes boodschappen. Zoo ook het Hebr, doen uitgaan, dat niet ziet op wat nog ontstaan moet, maar op wat reeds voltooid is. Al ware dus Matth. 12 : 18 de eenige plaats waar oordeel in die O. T. bet. voorkwam, dan zou reeds het verbum verbieden, er een aangekondigde schifting in te zien. Doch het woord κρισις in dien zin van gerechtigheid, komt ook in het N. T. nog elders voor. Oordeel is niet steeds veroordeeling, Matth. 23 : 23 gij laat na het zwaarste der wet, het oordeel en de barmhartigheid en het geloof! Waar niet veroordeeling kan verstaan worden, ook niet het schiften maar het oefenen van gerechtigheid, het zorgen voor ellendigen, cf. Luc 11 ; 12 en Hand. 8 : 33.

De knecht des Heeren zal het bedrukte volk van Israël, dat in ballingschap vertoeft, helpen; zal hun *redding* verschaffen, door hen aan hun recht (hun verbondsrecht) weer te helpen; dit zal niet alleen aan de heidenen openbaar worden, maar dit zal ook den heidenen ten goede komen. 's Heeren verbondstrouw aan zijn volk komt uit in de wijze waarop hij het doet: met waarheid, d.i. getrouw zal hij het recht voortbrengen, Jes. 42_3. Die zelfde opvatting van κρισις past zeer goed ook in vers 3 en 4: hij zal Israël getrouwelijk of in overeenstemming met Zijn woord en belofte aan het

recht helpen; de knecht des Heeren zal eenmaal op aarde, en niet slechts onder de Joden, de redding door het herstellen van juiste verhoudingen teweegbrengen; en de blijde verkondiging van dat heil, dat is de leer van dien knecht des Heeren wordt een voorwerp van hoop in de heidenwereld.

Op welke wijze dit nu geschieden zal, daarvan spreken vs. 2, 3 en 4. Hij zal dat niet luidruchtig, niet met veel reclame doen; bescheiden en stil zal het optreden van dien grooten Redder zijn! Hij zal niet schreeuwen, noch Zijn stem verheffen, noch Zijne stem op de straten doen hooren. Het gekrookte riet zal Hij niet verbreken en de rookende vlaswiek zal Hij niet uitblusschen, hij zal niet verdonkerd worden en hij zal niet verbroken worden, totdat Hij het recht op aarde zal hebben besteld.

Nu is het hier duidelijk, waarbij de zin met „totdat" moet gevoegd worden n.l. bij „Hij (de knecht des Heeren) zal niet verbroken en verdonkerd worden". In Jes. is uitgesloten, dat die zin met *totdat* behoort bij het riet en de vlaswiek, tenzij men „met waarheid zal Hij het recht voortbrengen" beschouwt als een tusschenzin, en t o t d a t laat slaan ook op het gekrookte riet. Maar dan is weer niet in te zien, waarom de temporeele zin ook niet behooren zou bij: Hij zal niet schreeuwen, noch zijne stem verheffen. M.i. is bij Jesaja duidelijk, dat de totdat-zin alleen gevoegd moet worden bij *Hij* zal niet verbroken worden, maar blijft gelijk in de allegatie geschiedt het slot van vers 3 en 't begin van vs. 4 weg, welke exegetische regel geeft dan het recht om scheiding te maken tusschen deze drie zoo naar vorm en gedachte parallel loopende zinnen? En dit is het bezwaar dat wij tegen die opvatting in 't algemeen hebben. Waarom moet „totdat" alleen gevoegd worden bij het riet en de vlaswiek. Van Arkel neemt twee punten: de knecht des Heeren in zijn schijnbare zwakheid, en in zijn werkelijke kracht. Maar dat is geen t e g e n s t e l l i n g! Schijnbare zwakheid is wezenlijke kracht. Ook echter al behield men deze verkeerde indeeling dan begon de wezenlijke kracht niet bij Matth.

12 : 20a, maar bij 20b, want het nog geduld hebben met de zwakke Farizeën of de vervallen natie is dan ook schijnbare zwakheid.

We hebben hier ontegenzeggelijk te doen met een litotes: Hij zal niet schreeuwen, bet. hij zal juist het tegengestelde doen van schreeuwen, of van twisten; nu is het niet aannemelijk dat wij dezelfde in het Hebr. zoo gewone taalfiguur plotseling uit het oog moeten verliezen bij het riet en de vlaswiek. De Ebed Jhvh zal stil en vriendelijk in zijn omgang zijn, hij zal geduldig en minzaam zijn arbeid verrichten: is riet en lemmet beeld van het zwakke, dan loopt het in Jesaja vlot, want vers 7 spreekt over zulke ellendigen, vers 22 nog meer, en in 't vorige hoofdstuk was er reeds een begin als er in vs. 14 stond: Vrees niet gij wormpje Jacobs, gij volkje Israël, of in vs. 17: De nooddruftigen zoeken water, maar er is geen. Doch, zoo wordt elders opgemerkt, als er van rietstok sprake is, ziet het altijd op goddelooze vorsten of volken, die voor Israël tot een aanstoot zijn. In 2 Kon. 18 : 21 staat: Ziet nu vertrouwt gij u op dien gebroken rietstaf, op Egypte; in Jes. 36 : 6 wordt Egypte eveneens met een gebroken rietstok vergeleken, en zoo in Ez. 29 : 6, Zij (n.l. de inwoners van Eg.) zijn den huize Israëls een rietstaf geweest. Nu is dit geen argument, omdat het Hebr. verschilt; in onzen tekst staat Kaneh ratsoets, terwijl er indien van Eg. in de 3 andere teksten sprake is, staat: hakanneh misjenet! Daar is duidelijk het woord *stok* uitgedrukt, blijkens Jes. 3, het middel om ergens op te steunen. In verband met het vele krachtige riet in Eg. een treffend beeld; doch waar dit woord misjenet (stok), er niet bij staat, of waar Kanèh niet als meetriet voorkomt, geeft het meer aanleiding om aan het zwakke en teedere te denken. In Gen. 41 : 5, 22 wordt het gebezigd van korenhalm. Het wordt synoniem gebruikt met biezen. Het beroep op den riet*stok* die Egypte is als *vijand* van Gods volk gaat dus niet op, omdat juist het woord *stok* in onzen tekst niet is uitgedrukt, (cf. Matth. 11 : 7, Luc. 7 : 24).

In Jes. 43 : 17 wordt van de Chaldeeën onder het beeld van vlaswiek gesproken, doch ook dit geeft geen reden om in onzen tekst aan vijanden te denken. Want er staat juist dat de Chaldeeën uitgebluscht zijn, dat zij gelijk een vlaswiek zijn uitgegaan.

Kan nu een geknakt riet, een rookende vlaswiek nog terecht komen? Van veel belang is deze vraag niet, omdat wij de almacht Gods in het doen van een voor menschen afgesneden zaak aanvaarden. Er zijn nog wel andere beelden die de algeheele zwakheid nog meer aanwijzen: Amos 3 : 12. „Het gebroken deel moet af sterven, de rookende vlaswiek rookt nog wat na en moet onherroepelijk verkoolen", zegt v. Arkel. „Moet", 't is juist, dat op den duur dit van zelf het geval is; maar nu houdt de knecht des Heeren het door zijn bijstand recht en blaast ze door zijn levensadem weer in gloed. Bovendien is niet in te zien, dat als het op vijanden slaat, die toch vanzelf ten ondergang gedoemd zijn, er nog een allerlaatst verbreken en uitblusschen noodig is. Laat ze dan maar aan hun lot over.

Doch gekrookt of geknakt riet is nog geen dood riet.

Ook de L.-V. die „geknakt" vertaalt zegt: het is beeld van wat *dreigt* te bezwijken. Het woord τεϑλασμενον (ϑλάω) kan verbrijzelen, doch ook wonden, kneuzen beteekenen. En daarmee parallel loopt ook de beteekenis van het woord rookende bij vlaswiek. L.-V. heeft hier „*kwijnend*" flauw brandende; glimmende Docht vertaalt Zahn. Kéha beteekent verlöschend, mat wordend; en het woord καπνιζομενον van de LXX wordt soms van vuur aansteken, meestal van rookmaken gebruikt. Zoo ook is τυφομενον in Matth. 12 volstrekt niet nawalmen, maar walmend. τυφω (pass.) rooken, smeulen (V. d. Es.). door langzaam vuur brandend. Nawalmen zou het blusschen tot een dwaasheid maken. Zoo is hier het beeld geteekend van flauwe, zwakke, kwijnende menschen, die alleen nog noodig hebben een weer nieuwe opleving.

Nu is het op zichzelf mogelijk, dat onder die zwakken de

vijanden verstaan worden. Lezen wij daarop Jes. 42 na, dan vinden wij: Hij zal niet schreeuwen, hij zal zijn stem niet verheffen; met de kwijnende vijanden zal hij wat geduld hebben, totdat hij straks het oordeel zal uitbrengen tot overwinning.

Wie zijn dan die vijanden in Jes. 42_4? Natuurlijk in de 1e plaats diegenen, die Israël in de ballingschap onderdrukten; maar Israël hoeft niet te vreezen; die vijanden zijn de moeite niet waard; 't zijn gekrookte rieten en rookende pitten. Doch op zoo geringschattenden toon wordt in Jes. nooit van den vijand gesproken. Ze worden voorgesteld als machtigen. De volken zijn wel geacht als een druppel aan den emmer, doch worden geen druppels genoemd; de vijanden heeten vorsten, richters der aarde (Jes. 40^{23}) daarentegen heet Israël wormpje Jacobs. Volkje Israëls. En zoo ook in Matth. 12^{29}: Hoe kan iemand in het huis eens sterken inkomen en zijn vaten ontrooven tenzij dat hij eerst den sterke gebonden hebbe? Of elders: zie ik zend u als schapen te midden der wolven. Daarom ook is die knecht in vs. 1 zoo goed toegerust. Dat in het verband het in ballingschap schier ten onder gebrachte Israël bedoeld wordt is uit heel het Troostboek duidelijk. Het is juist de roeping van den knecht des Heeren om het gedrukte volk, dat als een gekrookt riet en rookende vlaswiek dreigt ten onder te gaan, weer te helpen en terug te brengen tot Sion, aan wie in hem een blijde boodschapper wordt geschonken. En dit volk, dat gered wordt is het kleine overblijfsel, dat naar de verkiezing is. Zoo zeker is het, dat hij het ten uitvoer zal brengen, dat er bijgevoegd staat in Jes. 42_4. Hij zal niet verdonkerd worden en Hij zal niet verbroken worden, totdat hij dat heeft gedaan; hetzelfde beeld dus als bij het riet en de vlaswiek.

De vraag dient nu gesteld: Wat is de bet. van totdat in vs. 4. Zeg ik: Hij hield niet op met arbeiden, totdat hij geheel voleindigd had, dan spreekt het vanzelf, dat hij op het oogenblik, dat hij klaar was, ook ophield. Zoo zou ook hier moeten volgen: Eens zal hij verbroken en verdonkerd worden.

Wanneer? Als hij het recht op aarde besteld zal hebben. Dit temporeel gebruik van „totdat" is in de Schrift ook zeer gewoon. „Ad" staat er in 't Hebr. Ps. 18^{38}. En ik keerde niet weder, totdat ik ze verdaan had". Doch dan komt men bij die opvatting toch tot deze moeilijkheid: Zal de knecht des Heeren d a n verbroken worden, als hij het recht op aarde besteld zal hebben! Immers blijkt uit hoofdstuk 53^{10} dat hij o m het recht te bestellen verbroken moest worden. Zijn ondergang kwam niet, toen zijn werk af was, maar zijn ondergang was een noodzakelijk, ja zelfs een hoofdbestanddeel van zijn werk. „Als zijn ziel zich tot een schuldoffer zal gesteld hebben, zoo zal hij zaad zien". „Totdat" kan dus den zin hier niet hebben, van het ophouden van de eerste actie als de tweede begint. Doch die bet. heeft t o t d a t in vers 4 ook in 't geheel niet. Wij merken op dat hier ad niet met het perf. maar met het imperf. staat. Gesenius Wörterb, 15e druk geeft daarbij alleen op: Josua 10 : 13, Ps. 73 : 17, Job. 32 : 11, Gen. 38 : 11, Jes. 42 : 4 (onzen text), Hos. 10 : 12, Ps. 57 : 2, Ps. 94 : 13, 110 : 1, Jes. 22 : 14, Ps. 71 : 18, Job. 14 : 6, Waarbij dan nog enkele komen met het volledige of afgekorte relativum ascher. Gen. 27 : 48, 29 ; 8, Num. 11 : 20, Ps. 123 : 2. Nu is in de meeste van deze texten de voorzin positief, doch ook bij deze zijn er vele waarbij t o t d a t niet temporeel uitsluitend, maar „intensief" opgevat moet worden, bijv. Job 32: „Ik heb het oor gewend tot ulieder aanmerkingen t o t d a t gij redenen uitgezocht had. Ps. 110: Zit aan mijne rechterhand, totdat ik uwe vijanden gezet zal hebben tot een voetbank Uwer voeten. Ps. 94 : 13: Welgelukzalig is de man dien gij leert uit Uwe wet, om hem rust te geven van de kwade dagen totdat de kuil voor den goddelooze gegraven wordt.

Er zijn echter slechts 3 gevallen bij, waar de voorzin negatief is: onze text, voorts Jes. 22 : 14: Indien ulieden deze ongerechtigheid verzoend wordt, totdat gij sterft; en Ps. 71 : 18: Daarom verlaat mij niet o God, totdat ik dezen geslachte verkondige uwen arm! Dit kan niet beteekenen,

dat bij het sterven de ongerechtigheid dier goddeloozen wel verzoend wordt; en de dichter van Ps. 71 bedoelt niet: als dezen geslachte dit verkondigd heb, verlaat mij dan maar! Ziet men af van den Modus waarin het verbum achter ad staat, dan zijn er verschillende andere voorbeelden, waar de inhoud van het eerste niet ophoudt als het 2e begint: bijv. in Hooglied 3 : 4: Ik liet hem niet gaan, totdat ik hem in mijn moeders huis gebracht had. Gen. 29 : 5.

Zoo durven wij, temeer waar in de twee andere gevallen waar ad m.h. Impf. na een negatieven voorzin staat de „intensieve" beteekenis zeer goed en de temporeele niet uitsluitend past, ook voor Jes. 42 : 4, waar die modusvorm eveneens staat, concludeeren dat alleen de „intensieve" beteekenis van ad hier een goeden zin geeft, dat ook hier „der mit ad eingeführte Satz nicht einen absoluten (die vorhergehende Handlung abschliessenden) sondern nur einen relativen Termin ausdrückt, über welchen hinaus sich die im Hauptsatz berichtete Handlung oder Beschaffenheit auch weiter fortsetzt". (Ges.-Kautsch Hebr. Gr. 164 f). Gen. 26 : 13, Ps. 112 : 8.

Zoo is de beteekenis van het „totdat" in Jes. 42: De Knecht des Heeren zal zijn bestelling van het recht op aarde zeker tot voltooiïng brengen; en (ook hier zien wij een litotes) zal voor zijn volk blijven een schijnend licht en een hechte steun.

We hebben nu nog na te gaan of in 't verband bij Mattheus deze exegese misschien stoot.

Jezus had den man met de dorre hand genezen op een Sabbath. Dit wordt hem euvel geduid, doch Hij wijst hem terecht. Daarover vertoornd plegen de Farizeën raad om hem te dooden, aan welke samenzwering ook de Herodianen deelnemen (Marc. 3 : 6). Jezus ontwijkt hen. Waarom? Zijne ure was nog niet gekomen. De opdracht hem als den „knecht" gegeven moet hij vervullen. Niet op de straten van Jeruzalem als de machthebbende tegenover de vijanden, maar in betrekkelijk afgelegen streek aan de zee als Heiland treedt hij

op. En tot hem als Heiland zijn blijkens Marc. 3 niet slechts Joden, maar ook Galileërs en Idumeërs en inwoners uit den omtrek van Tyrus en Sidon gekomen.

Wat een menigte was daar! De scharen blijkens Marc. 3 verdringen hem, zoodat Jezus soms omziet naar een scheepje. Degenen die eenige kwaal hadden *overvielen* hem (vs. 10), opdat zij Hem mochten aanraken. Zelfs gaan onreine geesten uit, en erkennen den Heiland als den Zoon van God; — doch hoeveel toeloop Jezus ook had, hij bleef de stille knecht des Heeren; wars van alle reclame gebood hij hun scherpelijk, dat zij Hem niet zouden openbaar maken! Welk een tegenstelling; voor de Farizeën en Herodianen schijnt hij te vluchten, en aan armen en nooddruftigen openbaart hij zijn goddelijke kracht. En nu als van zelf wordt Matth. herinnerd aan de profetie van zulk een optreden, en de Evangelist, wien het zoo sterk er om te doen is, uit de Oude Schriften te bewijzen, dat Jezus de Beloofde aan de Vaderen is, roept in zijn Evangelie uit: Ziet ge nu niet, hoe hier in vervulling treedt Jes. 42 : 1—4. In zijn schijnbaar vluchten voor Fariz. en Herod.; in zijn verbod om hem openbaar te maken, bewijst hij Jes. 42 : 2; in zijn genezen van kranken en het herstellen van degenen wier geest door bezetenheid schier gedoofd is bewijst hij Jes. 42 : 3. In zijn helpen van Joden en Jodengenooten niet alleen, maar ook van Tyriërs, Sidoniërs en Idumeërs wordt de belofte van het heil voor Joden en Heidenen vervuld.

Inderdaad is de uitbreiding van dit verhaal van Jezus' optreden bij Marcus noodig tot recht begrip ook van de allegatie uit Jesaja; dit verband bij Marcus wordt bij de „nieuwe" exegese nergens genoemd. Er is geen afzienbare reden waarom hier de zin met *totdat* gevoegd moet worden alleen bij het gekrookte riet en het rookend lemmet. Bovendien waarschuwt de Grieksche tekst daar ook voor. Wat van ad + Imperf geldt, is soms ook waar voor ἕως, gevolgd door ἂν + Conj. Aor. (ἕως ἂν ἐκβάλῃ). In LXX

Job 27 : 5 ἕως ἂν ἀποθάνω zal ik mijne oprechtheid van mij niet wegdoen. (Gen. 49 : 10, Job 39 : 24 S.V. vs. 27). In het N.T. Matth. 5 : 18 ἕως ἂν παρέλθῃ ὁ οὐρανός Matth. 22 : 44, Hand. 2 : 35, Matth. 10 : 23. Zonder ἂν in den merkwaardigen tekst 2 Thess. 27 : 7 „. . . die zal hem wederhouden totdat hij uit het midden zal weggedaan worden". In deze gevallen dient de totdat-zin in de eerste plaats om de waarheid van den voorzin als absoluut geldend, tot haar volle voltooiïng geldend voor te stellen.

Wat aangaat de bet. van κρίσις in het N.T. wordt door de beste exegeten nadruk gelegd, dat hier in de allegatie dit woord in de Hebr. beteekenis moet opgevat worden als vertaling van misjpát. Cremer Wörterb. 628 merkt op dat op enkele plaatsen κρίσις een andere beteekenis heeft dan zich uit de prof.-Gräcit. verklaren laat. Matth. 23 : 23, Luc. 11 : 42, Hand. 8 : 33, zoo ook Matth. 12 : 18, 20 (onzen tekst). „Tot recht begrip van deze uitdrukkingswijze houde men de bij κρίνειν besproken voorstelling in 't oog dat de wezenlijkste en op den voorgrond tredende zijde van de rechterlijke werkzaamheid deze is, dat men de verdrukten aan hun recht helpt. Onder invloed hiervan is misjpát, waarvan de constante vertaling bijna steeds κρίσις en κρίμα is, recht, dat ik heb, en het door den rechter geoefend recht n.l. recht dat hij toewijst (m.a.w. rechtsherstel)."

Wilke Grimm Wb. 252 zegt: κρίσις (misjpát) is jus, justitia; wat kracht en autoriteit van recht heeft; en wijst in 't verband op ἀπαγγέλλειν. Voor vs. 20 is κρίσις justa causa, de rechtv. zaak.

Bretschn. Wb. 235 haalt enkele opvattingen over κρίσις in Matth. 12 : 20 aan: praecepta Dei; causa de qua disceptatur; fata ultima, mors, welk supplicium hij nl. de knecht dan in zijn opstanding als overwinnaar zal afwerpen. Zelf voelt hij er voor κρίσις hier als een concretum voor het abstracte electio, separatio te zien aangewend „totdat hij, het uitverkorene" tot overwinning zal geleid hebben.

Vatten wij dit nu saam, dan zien wij dat zij in κρίσις (Misjpát)

als recht der verdrukten (Cremer), justa causa (Wilke), leer, twistzaak, de uitverkorenen (Bretsch) steeds de gedachte vinden van een r e e d s b e s t a a n d heil, dat aangebracht wordt. Ook al zou men „totdat" zuiver temporeel opvatten en het alleen laten slaan op riet en vlaswiek, dan behoort men toch te lezen: Hij zal die uiterst zwakke Farizeeën (natie, vijanden) dulden, in hun doen laten geworden, totdat . . . hij het h e i l (niet de s c h i f t i n g!) tot overwinning zal hebben gebracht. Doch dat is een onschriftuurlijke gedachte; want zoodoende komt de teweegbrenging van het heil geheel buiten de vijandschap te staan; terwijl het heil altijd komt door het schelden van den satan, het ten onderbrengen van den vijand.

Hoe gewrongen is alles bij die „nieuwe" opvatting. En hoe vlot loopt alles, als wij onder riet enz. de zwakken verstaan: Hij zal die zwakken niet van steun ontbloot laten, totdat hij hun recht voor elks gezicht heeft doen dagen. Gelijk Matth. er hier reeds uit Idumea en van omtrent Tyrus en Sidon geholpen ziet, zoo zal voor elk verdrukte in en buiten het Jodendom in den naam van den grooten Redder hulp en bijstand zijn; laten zij in dien Naam hopen.

Tegen de opvatting van κρισις als veroordeeling pleit ook vs. 20 (hij zal het oordeel uitbrengen εἰς νικος. Wat wil dit zeggen? Van Arkel t.a.p. 381 v. beweert: reeds n u verkondigt Christus het oordeel, de scheiding; reeds nu voltrekt zich de schifting. Maar dat oordeel loopt uit in het eindoordeel, de volkomen scheiding. Dat is het oordeel tot overwinning . . . . . Dan zal gezien worden aan wie de overwinning is. Het eindgericht is de overwinning van Christus".

εἰς νικος komt alleen nog voor 1 Cor. 15 : 54. De dood is verslonden εἰς νικος In de LXX 2 Sam 2 : 26 μη εἰς νικος καταφαγεται ἡ ρομφαια „Dat toch het zwaard niet altoos vertere"; Job 36 : 7 daar zet hij hen εἰς νικος; Klgl 5 : 20 waarom zoudt gij ons εἰς νικος vergeten. cf Amos 1_{11} : 8_7. Op één enkele uitzondering na vertaalt de S. V. het Hebr.

„lanetsach" waar LXX εἰς νικος heeft door steeds, voor altoos, tot in eeuwigheid, en ontkennend door nooit, e.d. Slechts in Jes. 25 : 8 heeft de S. V. „tot overwinning", waarvoor ook prof. Ridderbos (Jesaja blz.156) „voor altoos" heeft. Ook het gebruik van εἰς νικος pleit geheel voor de oude opvatting: Hij zal het heil d.i. rechtsherstel voor altoos te voorschijn brengen; dat is dus volkomen de gedachte van Jes. 42: Hij zal het recht op aarde (be)stellen.

Trouwens al bleef εἰς νικος „tot overwinning", dan is toch de opvatting niet juist: hij zal door het eindoordeel zijn victorie aan het licht brengen! want nètsach beteekent volkomenheid (cf. Godet op 1 Cor. 15 : 54) eeuwige duurzaamheid. En niet bij den knecht maar bij κρισις is εἰς νικος een bepaling. Hij zal de schifting tot eeuwige duurzaamheid, tot een staat van volkomen innerlijke kracht brengen, gaat niet; hij zal het heil tot eeuwige duurzaamheid brengen is de gedachte van Jes. 42. Terwijl ook hier ἐκβαλλειν niet op etwas Entstehendes, maar etwas Bestehendes (recht, dat het volk krachtens Gods verbond heeft) wijst.

Van een veroordeeling van wie ook staat in Matth. 12 : 18—20 niet een enkel woord.

De slotsom opmakende kunnen wij niet inzien waarom de meest gangbare verklaring van dezen dàn zoo troostvollen text van Jesaja zou moeten worden losgelaten, als zou het verband in Matth. 12 dit verbieden. Als in bedoelde preek van V. Arkel staat: „Er is zakelijk in dit verband geen plaats voor een dergelijke gedachte". (bedoeld is het behoud der kleinen) „Zulk een element is vreemd aan de gedachtenloop van dit stuk. Het past hier niet", dan is dit een apodictische uitdrukking, die tenminste voldoende argumentatie mist. Wat betreft het O. T. hadden Delitzsch, Da Costa, Dächsel, Hellenbr., Calvijn, Vitringa, Duhm, Knobel, Gunning S. V. en L. V.; en wat betreft het N. T. hadden Calvijn, Grotius, Meyer, Besser, Zahn (Einl. en Matth.) de Eng.

godgeleerden." Kuyper S. V., en L. V. den schrijver dezer predikatie wat minder boud mogen doen spreken. *)

Voorals nog gelooven wij, dat de vroegere opvatting beter geargumenteerd kan worden, dan de thans weer opgedokene. In ieder geval hadden wij, waar het hier gaat „om een der beroemdste en gewichtigste plaatsen in het O. T." gewenscht, dat deze afwijkende exegese eerst besproken ware in ons *Geref. Theol. Tijdschrift*, voor zij door opneming in een veel gelezen periodiek als *Menigerlei Genade*, met een autoriteit in onze Geref. Kerken optrad, die zij toch niet dan hoogst twijfelachtig mag hebben.

---

*) De zeer onlangs verschenen Commentaar op Matth. van Prof. Grosheide (blz. 150) zegt: „De woorden kunnen niet op de Far. zien, want dat past niet in het verband, ... het zou in strijd zijn met de heele bedoeling der profetie van Jes. en het houdt er geen rekening mee dat κρισις niet alleen inhoudt veroordeeling, maar in het algemeen ziet op het recht Gods, zooals het zich aan vromen en aan boozen openbaart".

KRONIEK.

Vacantie-genoegens. — Een dubbele verrassing. — Dr. V. Hepp HoogEerwaard HoogGeleerd. — Vrije Universiteitsdag. — Wat noodig is. — De stembus en de theologen.

De vacantie ligt weer achter ons. Het drukke winterseizoen, met zijn catechisaties en zijn talrijke bezoeken, zijn vergaderingen en zijn zieken komt weer aan. Maar, te oordeelen naar uiterlijke omstandigheden, dan zou men kunnen zeggen, dat we beter dan ooit klaar zijn om de nieuwe drukte door te werken.

Wij — ik bedoel „wij", gereformeerde dominees.

Het wil me voorkomen, dat er geen enkel jaar nog is geweest in 't welk door zooveel predikanten onzer kerken een reis naar het buitenland werd gemaakt. Zeker, er zijn er geweest, die 't zoover niet brachten. „Omstandigheden" van droeven of heugelijken aard, honkvastheid of beursslapheid hielden sommigen ervan terug een pas aan te vragen, of een visum zich te verschaffen — maar het kan desondanks niet ontkend, dat we in dit jaar heel iets anders zagen, dan 't geen op de centrale-pastoraal-conferentie in 1881 als het domineeslot werd geteekend: heel het jaar in zorgen, en in de weken, die de rust moeten brengen, met de kinderen bij een kinderrijke familie de voortdurende zorg van een verdubbeld kroost met dubbele kans op een ongeluk.

Men wordt onder ons dominees bereisd! Het is te hopen, dat we bewaard worden voor de fijngevoeligheid van den prediker, die na een buitenlandsche reis op de preekstoel placht te zeggen: toen ik voor een maand (twee maand, drie maand, enz....) in de Alpen was, zag ik... enz.... Zulk een pralen met z'n reizen wijst op het voeren van een weelde, die men niet kan dragen, en op het gaan in een reiskleed, dat

bedenkelijk veel overeenkomst vertoont met het gewaad van den zot.

De zomervacantie was overigens niet, zooals zoo dikwijls ook voor de theologische wereld, een komkommertijd. Er moge al veel buitenlandsche, met valuta-marken betaalde Gurken-Salat verorberd zijn, de zakelijkheid van de gebeurtenissen tijden de vacantie-periode maakte het verzinnen van den traditioneelen pers-komkommer voor de kerkelijke pers althans overbodig. Zelfs zorgde de synode der Christelijke Gereformeerde kerk voor de noodige verrassingen bij een professoren-benoeming; een verrassing, die haar aard ontleende aan de benoeming, die wel gebeurde en aan een benoeming, die niet gebeurde en dus aan een niet-benoemen van iemand.

Een feit van groote beteekenis voor de theologische wetenschap, zooals die wordt beoefend naar het gereformeerd beginsel, was ook een professoren-benoeming. De vacature-Bavinck werd vervuld.

Prof. Dr. Valentijn Hepp, uit den kring der Weleerwaarden roepen wij U van heeler harte een „vaarwel" naar de regionen der HoogEerwaarden HoogGeleerden toe. HoogEerwaard HoogGeleerd, zoo is immers de volledige titel der Hoogleeraren in de Theologie, aan de Vrije Universiteit ook! Dat is toch het privilege van de professoren, wier benoeming ook een kerkelijk zegel moet hebben, dat zij niet maar „HoogGeleerd", maar ook, evenals de „kerkelijke" hoogleeraren aan een staatsuniversiteit, „HoogEerwaard" heeten. Gelijk de professoren te Kampen. Zóó, en niet anders wil het de étiquette der titulatuur.

Doch ter zake. Dr. Hepp's benoeming werd met groote instemming begroet. Het lijdt geen twijfel, of van de predikanten was hij degene, die voor het dogmatisch onderwijs het meest in het bezit was van de voor dat onderwijs zoo hoog noodige filosofische geschooldheid. Een enkeling moge een benoeming verwacht hebben uit den kring der hoogleeraren elders, ook Dr. Hepp zal zeer zeker met eere de plaats vervullen, die hij moet innemen, en indien iemand onzer, dan komt hem een professoraat toe. Intusschen is het geen kleine taak, die hij aanvaardt. Niet alleen in directen, maar in indirecten zin heeft

hij met de leerstoel van Bavinck een geweldige erfenis ontvangen. Hij heeft een naam te handhaven. En tevens ook een plaats te vervullen in het breede leven. Ook al zal hij jaren mogen gebruiken om die plaats te veroveren. Even goed als Bavinck zulks mocht doen.

De Vrije-Universiteits-dag heeft intusschen nog op andere wijze de aandacht gevestigd op onze Gereformeerde hoogeschool. Had het reeds ten vorigen jare als een noodkreet geklonken, dat er zulk een groot finantieel tekort was, dit jaar was het de leider van ons anti-revolutionaire volk, die, met de hem steeds eigen breede blik, het probleem overzag, en geheel eigen wegen wees.

Nu hopen we van harte, dat ons volk de roepstemmen der heeren directeuren moge hooren. En dat er zeer spoedig een uitweg worde gevonden. Maar toch moet ons een opmerking van het hart. Wij hebben alle respect voor den ijver, waarmee de zaak van de vermeerdering van de inkomsten der vereeniging voor H. O. op Ger. grondslag wordt aangevat. En er komt zooiets als een jubel bij ieder goed gereformeerd mensch, wanneer we lezen, dat die plaats zooveel en die nog meer bij de contributie heeft „opgezet". Maar toch...... De vraag zou m.i. gewettigd zijn, of deze wijze van doen nu werkelijk afdoende helpt. Ik bedoel nu nog niet : of men kan zeggen, dat er zóó genoeg inkomt ; ik kan me voorstellen, dat dit zelfs na veel inspanning gelukken zou. Maar het geheel lijkt me een allopathisch middel van den ouden stempel. Zoolang ge het middel inneemt helpt het. Dan blijft de bloedarmoede wat weg. Maar laat ge het medicament staan, dan zakt de patient weer in. Zulk een middel is soms noodig om oogenblikkelijke redding te brengen, maar het kan op den duur niet voldoen.

Nu moet dadelijk gezegd, dat de weg, dien de heer Colijn wees, er een was van breeder strekking, een weg, die met het boven genoemde medicament niet kan vergeleken.

Maar toch geloof ik, dat er bij dat alles nog iets ontbreekt.

En nu wil ik niet gaarne critiseeren. En dat is mijn bedoeling allerminst. Veeleer wil ik opbouwen, als ik kan. Tenminste anderen helpen bij hun bouwingswerk. En zóó hoop ik ook,

dat dit gelezen wordt. Zelfs zal ik liever enkele dingen, die misschien door een eenvoudig lezer niet verstaan zouden worden niet zeggen. Maar datgene, waar het op aankomt, moet toch even genoemd.

Zie eens — ons gereformeerde volk is gewend de dingen erg democratisch te zien en te doen. Dat heeft een gevaar in, ik weet het wel. Maar het is op het oogenblik nu eenmaal zoo, en vooralsnog zal ieder, die ons volk „hebben" wil, met dat feit moeten rekenen. En het hangt toch ook ten nauwste samen met de Gereformeerde opvoeding van dat volk.

En nu wil het me voorkomen, dat er om de Vrije Universiteit voor het bewustzijn van „onze menschen", vooral in de laatste jaren, een sterk aristocratisch waas hangt. Dat het te weinig gelukt is aan de V. U. om zich populair te maken in den goeden zin. En nu zoek ik het niet op de manier, die wel eens aan de hand is gedaan, en die opzichzelf ook wel veel goeds kan uitwerken misschien, in het meer tot het volk komen van de hoogleeraren der V. U. Deze manier om sympathie te wekken voor de V. U. heeft toch ook iets, wat ik zou willen noemen „kleinburgerlijk". Ik geloof, dat de V. U. niet over een populair orgaan beschikt, om zich bekend en bemind te maken. Onder orgaan versta ik niet direct een krant of zooiets, ik bedoel het woord orgaan in zijn breedsten zin. Neem b.v. onze Universiteitsdagen. Men heeft dikwijls geklaagd, dat het er niet genoeg eenvoudig was. Dat gebrek is allengs misschien wel ondervangen. Maar er zijn van die kleine dingen, die men onder de eenvoudigen niet kan verstaan. Ik weet niet hoe het dit jaar gedaan is, ambtsbezigheden verhinderden me tegenwoordig te zijn — maar gewoonlijk werd de namiddagmeeting niet met gebed geopend, noch gesloten. Daar hebt ge zooiets, waarmee ge het hart van de eenvoudigen verkilt. Of het dan zóó erg is? Wel ik bid U, zie het van uit het standpunt van de menschen, die op hun dorp een voortdurenden strijd hebben te voeren, of de vergaderingen van hun vereenigingen; als groene kruis, „boerbrink", coöperatie en dergelijke, met gebed zullen worden geopend. Die weten van den strijd in Amsterdams gemeenteraad over de afschaffing van het gebed... En nu bij hun broeders??? Zie dan mistrouwen ze nog niet dadelijk. Maar het geeft hun een

vreemd gevoel. En de zaak lijdt schade, Mijzelf zijn gevallen bekend van menschen, die door dit feit zeer gestoten werden.

Het is de vraag, of men met de eischen der zielkunde voldoende rekening houdt bij de propaganda van wat men propageeren wil. En of men ook niet teveel laat aankomen op het persoonlijk initiatief van den grijzen broeder van Oversteeg, die zijn sporen aan de V. U. werkelijk wel heeft verdient en nog verdient. En zijn leuze: de vereeniging als vereeniging moet haar taak kennen, kan, mits zielkundig uitgewerkt, inderdaan veel resultaat brengen. Maar dan moet men ook inderdaad veel resultaat brengen. Maar dan moet men ook ons volk begrijpen, en weten wat de manier is om, wat men wil doen drijven op de belangstelling van geheel ons gereformeerde volk, ook werkelijk voor dat volk bekend en bemind te maken. Nu is het hier niet de plaats om allerlei middelen aan de hand te doen, die het kwaad verhelpen kunnen. Maar het wil mij voorkomen, dat er van de zijde van de directeuren onzer Universiteit gezocht moet worden naar een goed orgaan om in voortdurend periodiek contact te blijven met ons volk. En of dat orgaan nu is een blad, dan wel een telkens weerkeerende vergadering in kring, gewest of land, dat is ten slotte iets bijkomstigs. Mits de Universiteit maar gaat leven voor ons volk. En dus dat orgaan zóó is en zóó werkt, dat aan de behoeften van en de eischen voor een contact, speciaal met ons eigen menschen, worde beantwoord. En men niet het vermoedelijke succes van een vergadering afmete naar de bezieling van den spreker, noch naar den ernst met welken hij de dingen aandrong, ook niet naar het effect, dat voor menschen uit een ander levensmillieu, uit deftiger stand, of meer wetenschappelijk onderlegden kring, of meer „stadsch" gevormde beschouwingswereld, werd gesorteerd, — maar naar het effect, dat een orgaan in die omgeving op die plaats en in dien tijd hebben moet.

Het is een den-Briel-herdenkingsjaar. Den Briel werd bij verrassing genomen. Zoo ook was het met de overwinning van dezen zomer bij de stembus. Ook al was het nu niet dadelijk een geuzen-overwinning, toch gaf alles veel reden tot blijdschap. Evenwel zien wij er allereerst een theologische kant

aan. Aan deze verkiezing? Ja, aan deze verkiezing. En dat is deze: ten eerste: de dominees moeten maar niet te veel op de vlakte komen met openbare onderwijzers, dan loopt het verkeerd. Getuige de partij van mannen als Ds. Gravemeyer en de zijnen. Ten tweede: wat gereformeerd denkt in hoofdzaak, denkt vaak niet gereformeerd in de consequenties. Getuige Ds. Kersten en de zijnen. Maar bij de socialisten helpt het al niet veel of men dominee is. Getuige Ds. Faber en zijn lijst. Terwijl bij de anti-revolutionairen een dominee gelijk recht heeft met de anderen, getuige Ds. Hofstede, heeft bij de Christelijk historischen een Ds. Mr. vele wonderen gedaan, getuige Mr. Dr. Schokking. En dan — gingen vele dominees als candidaten op het oorlogspad, sommige collega's gingen liever als wereldreizigers naar de Donau-landen, getuige de berichten uit sommige bladen. Over een Ds. die zijn Kruyt verschoot, spreken we maar niet. Die 't schriklijkst daarvan zwijgt heeft 't 't allerbest gezeid.

J. WATERINK.

RECENSIËN.

C. Lindeboom, Kleine Bijbelgids. Handleiding tot het verkrijgen van Bijbelkennis. Tweede herziene druk. Kampen, J. H. Kok.

Ds. Lindeboom's Bijbelgids heeft zijn weg gevonden en verdient dit ook. Voor onderwijzers, die voor de na-akte studeeren, voor de leerlingen van gymnasiën en Hoogere Burgerscholen, en in het algemeen voor Bijbellezers is het in vele opzichten geschikt.

Van de wijzigingen in den tweeden druk aangebracht, is de belangrijkste deze, dat het laatste gedeelte, handelend over de Bijbelsche oudheidkunde, eenige uitbreiding heeft ondergaan, iets wat m.i. als verbetering geboekt mag worden. Ik voor mij had gaarne gezien, dat hierin ook de volgorde veranderd was, en het burgerlijk-maatschappelijk leven vóór het godsdienstig leven was geplaatst. Eene verbetering schijnt me, dat de paragraaf over de theocratie nu geplaatst is bij de behandeling der staatsinrichting.

RIDDERBOS.

Het probleem van den oorsprong der Christelijke Religie door Dr J. A. C. van Leeuwen. J. van Druten. Utrecht.

Deze belangrijke rede van Prof. van Leeuwen is zoowel actueel als principieel. Zij legt er nadruk op, dat de literaire en historische critiek hare bevoegdheid te buiten gaat, wanneer zij over de waarde en waarheid van onzes Heilands Messiaansche bewustzijn, en van Zijn zelfbewustzijn in het algemeen, oordeelen wil, blz. 32, 20, 6. En hij betoogt, dat er tusschen de andere apostelen en den apostel Paulus geen verschil bestaat, wat de traditie betreft aangaande de data, die voor beiden van fundamenteele beteekenis zijn in hun Evangelie, blz. 8; en dat beiden voor de vraag naar den oorsprong der christelijke religie verwijzen naar de historische verschijning van Jezus Christus, aan Wien, omdat Hij meer dan louter mensch is, religieuze vereering toekomt, blz. 12; alsmede, dat de eenige

bronnen, die er in dezen zijn, de Messiaansche gedachte en den persoon van onzen Heiland met elkander in verband brengen niet eerst in het besef der discipelen, maar reeds voor 's Heeren eigen bewustzijn, blz. 20. „Zoomin als de biologie alleen door experiment het levensraadsel kan oplossen, kan het historisch onderzoek de ontraadseling brengen van het probleem van den oorsprong der Christelijke religie. Wat als onafwijsbaar resultaat van literair- en historisch onderzoek wordt aangediend, staat metterdaad onder den invloed van wijsgeerige conceptie en religieuze voorstellingen. Zoo heeft in de laatste eeuw een wereld-beschouwing, vreemd aan de beginselen der christelijke religie, een voorstelling trachten te geven van den oorsprong dezer religie, die haar aantast in het hart", blz. 32; vgl. ook blz. 34. Strekking van dit kloeke woord is alzoo, aan te toonen, dat niet de wetenschap den Heere Jezus als Messias en Zone Gods verwerpen doet, maar wijsbegeerte. „Het is daarom van het hoogste belang, nauwkeurig te onderscheiden tusschen de gegevens, waarmede wij moeten arbeiden, en de conclusies, de constructie of reconstructie, waaraan deze gegevens worden onderworpen", blz. 7.

S. GREIJDANUS.

Moderne Vergewaltigung des Alten Testaments, beleuchtet von **Eduard König.**

Bonn, Marcus & Webers Verlag 1921, 40 blz. Mk 5.

Deze brochure is een uitvloeisel van de beroering die er in Duitschland is ontstaan door Delitzsch' opzienbarende „Grosse Täuschung". Wat toch is het geval? De bekende hoogleeraar Gunkel heeft in het bijblad der Frankfurter Zeitung eene bespreking gegeven van König's bestrijding van Delitzsch, waarin hij de schuld van Delitzsch' groven aanval aan König zelf toeschrijft. König zou daaraan schuld hebben doordat hij niet genoeg ernst maakt met wat Gunkel noemt de „geschichtliche Auffassung" van het O. T. In concreter taal overgezet beteekent dit dat König naar den zin van Gunkel nog veel te veel gelooft van hetgeen in het O. T. wordt gezegd. Daartegen stelt König zich nu te weer en tracht het bewijs te leveren dat hij niet onwetenschappelijk handelt, en aan de „geschichtliche Auffassung" van het O. T. niet te kort doet. Het spreekt vanzelf

dat wij in deze strijd meer aan de zijde van König dan van Gunkel staan. Voor den ernst en de degelijkheid waarmee König in allerlei opzicht het pleit voert voor de geloofwaardigheid van het O. T. zijn wij hem ten zeerste dankbaar, en zeer veel kunnen wij daarin van hem leeren en aan hem ontleenen. Maar deze groote waardeering neemt niet weg dat wij het moeten uitspreken, tot ons innig leedwezen moeten uitspreken, dat de Bonner hoogleeraar metterdaad toch wel eenige schuld draagt aan hetgeen hem Gunkel verwijt; echter niet zoo als Gunkel het zegt omdat hij te veel van het O. T. gelooft, maar omdat hij in te vele opzichten nog met de z.g. „geschichtliche Auffassung" (hetgeen in werkelijkheid beteekent met de natuurlijk-menschelijke opvatting) van het O.T. is meegegaan. Ten opzichte van de litterair-historische kwesties heeft prof. König principieel de methode der Wellhausensche school aanvaard; en daardoor heeft hij het wel eenigszins aan zichzelf te danken dat Gunkel hem aanviel zooals hij gedaan heeft. Het spijt ons dat we dit zeggen moeten, maar ook om de hoogachting die we voor Prof. König gevoelen mogen we niet verzwijgen wat naar ons gevoelen waarheid is.

G. CH. AALDERS.

Verdieping en Belijning. Geschriften voor de Practijk van het Christelijk Schoolleven in den nieuwen tijd, onder redactie van D. WOUTERS en W. G. VAN DE HULST.
Groningen, P. Noordhoff, 1921.

Deze serie, waarvan thans reeds een 19-tal nummers verschenen zijn, bedoelt ons Christelijk Schoolleven te steunen in de paedagogische worsteling, welke juist nu, na de beëindiging van den politieken schoolstrijd, in vollen ernst een aanvang gaat nemen. Ons Christelijk onderwijs, van den druk die het tot minderwaardigheid wilde doemen ten volle vrij, moet nu tegenover het openbare onderwijs zijn bestaansrecht in paedagogisch opzicht handhaven. De bedoeling van deze uitgave valt niet anders dan te loven. We moeten er de mannen die zich er voor gespannen hebben, en die hen als medewerkers ter zijde zijn getreden, van heeler harte dankbaar voor zijn.

Of daarbij de gekozen benaming in alle opzichten gelukkig is

en geheel en al aan karakter en doel der serie beantwoordt, zullen we maar niet al te kritisch onderzoeken. Men behoeft geen volledig-ingewijde te zijn om de moeilijkheid der keuze van een titel te beseffen. Trouwens, daar komt het ook minder op aan. Hoofdzaak is de inhoud van de verschillende nummers die in de serie een plaats vinden. Brengen deze ons paedagogisch vooruit?

Voor Theologen is het niet geraden zich dienaangaande een oordeel aan te matigen, voor wat alle behandelde onderwerpen betreft. Weliswaar schijnt men onder ons hier en daar de meening te zijn toegedaan, dat Theologen (ook, of misschien juist Gereformeerde Theologen) wanen van alles verstand te hebben — althans een uitlating in dien geest van een hoogstaand man (niet-Theoloog) onder ons kwam niet zoo heel lang geleden te mijner kennis —; maar ik wil toch volmondig belijden dat ik van vele, ik mag gerust zeggen de meeste, der hier behandelde onderwerpen niet op de hoogte ben. Om maar iets te noemen, als het gaat over Handelskennis, Zingen, Handenarbeid, Landbouw- en Tuinbouwkunde, dan gevoel ik mij een zóó volslagen vreemdeling dat ik gaarne zwijg. En ook verschillende andere onderwerpen, waarmede ik geen totale onbekendheid mag voorwenden, als Fransch, Duitsch, Engelsch, enz., liggen toch evenzeer buiten mijn bevoegdheid tot beoordeeling.

Een klein weinigje anders staat het met enkele andere onderwerpen. Natuurlijk gevoelt wie buiten de praktijk van het gewone lager onderwijs staat zich vanzelf wel tot voorzichtigheid genoopt, maar — om daarmede te beginnen, het is ook no. 1 van de serie — **Bijbelsche Geschiedenis** is een onderwerp, waarvoor een Theoloog zich in elk geval in hooge mate interesseert. Laat mij dus enkele woorden zeggen over dat deeltje, bewerkt door een van de redacteuren zelf, door onzen bekenden W. G. van de Hulst.

Met zeer veel genoegen en instemming heb ik gelezen wat hij over de behandeling van de Bijbelsche Geschiedenis op onze scholen zegt. Het is maar goed dat beoordeelen of kritiseeren niet altijd afkeuren behoeft te wezen (al schijnen sommigen zoo iets te meenen); want ik vind hier eigenlijk niets dan te prijzen. Een enkele opmerking, die ik mij wil veroorloven,

behoeft daarop geen de minste inbreuk te maken. Maar laat mij eerst zeggen wat mij in het boekje van v. d. Hulst zoo aantrekt. Dat is, om het aldus uit te drukken, de harmonie, de evenwichtigheid die zijne beschouwingen kenmerkt. Het gaat helaas maar al te vaak zóó, dat wie Scylla wil vermijden, in Charybdis verzeild raakt. Op het onderhavige terrein wil dat zeggen, dat wie er op wijst dat wij van onze schooljeugd het hart moeten zoeken te treffen, vergeet dat hun ook kennis dient aangebracht; dat wie nadruk legt op levendig vertellen, het van buiten leeren prijs geeft; dat wie waken wil tegen formalisme en intellectualisme heel vaak zelf uitkomt bij vage, zwevende gemoedelijkheid. En dat vind ik nu juist bij v. d. Hulst het aantrekkelijke dat hij een open oog heeft voor de nadeelen en gevaren die van beide zijden dreigen. Hij komt er, volkomen terecht, met kracht voor op, dat de behandeling der Bijbelsche Geschiedenis de **ziel** van het kind moet trachten te vinden; maar hij sluit toch niet het oog voor de noodzakelijkheid om ook Bijbel**kennis** aan te brengen. Hij stelt, alweer terecht, in het licht de onvergeeflijke dwaasheid van een overmatig van buiten leeren, doch hoedt er zich zorgvuldig voor om het van buiten leeren geheel te willen bannen. Daarin ligt m.i. werkelijk de groote verdienste van dit boekje, waarvan de lezing en overdenking aan allen die aan kinderen Bijbelsche Geschiedenis hebben te leeren, aan onderwijzers dus niet alleen, maar ook aan Zondagschoolonderwijzers, ook aan Dienaren des Woords, ook aan ouders van kinderen, dringend zij aanbevolen.

Goed is ook dat de schrijver er zoo nadrukkelijk op wijst dat het vertellen van de Bijbelsche Geschiedenis zich heeft te onderscheiden door een eigen toonaard, en al het alledaagsche, platte en triviale, dat dan ook zoo licht leidt tot het profane, moet geweerd blijven. Want het gevaar daarvoor is niet gering. De praktijk bewijst, dat wie levendig en aanschouwelijk wil vertellen, o zoo gemakkelijk in het platte vervalt. De schrijver noemt staaltjes. Er zijn mij persoonlijk nog wel erger bekend. Het jammerlijke daarvan is dat het gewoonlijk den lachlust der jeugd opwekt, en den eerbied voor het Woord Gods ondermijnt.

Goed is ook dat v. d. Hulst wijst op de noodzakelijkheid

om dicht te blijven bij de Bijbeltaal zelf. Maar hij ontveinst zich daarvan de moeilijkheid niet, en laat zien hoe ook hier een goedbedoeld, maar onoordeelkundig volgen van den regel tot het omgekeerde kan leiden van wat wordt beoogd. Inderdaad zeer juist. Hier is veel takt, en ook door oefening verkregen ervaring noodig. Maar wie biddend den juisten weg zoekt (ook dát schuift de schrijver in zijn Slotwoord naar voren), die zal bij naarstige inspanning wel slagen.

Doch ik mag niet al te zeer uitweiden. Laat me nu ook nog een enkele — als men dat zoo wil, meer afkeurende — opmerking maken; maar, ik zeg het vooruit, ze bedoelt niet af te breken, doch te helpen opbouwen. Wanneer ik in de plaats van den heer v. d. Hulst geweest was, zou ik nog wat meer nadruk gelegd hebben op het staan naar juistheid en correctheid in de teekening van het Oostersche milieu. Ik stem hem gereedelijk toe: een niet-aanvoelen van de gewijde sfeer is erger dan een anachronisme of een archeologische onzuiverheid. Maar ik ben toch wel een weinigje bang dat sommigen uit de wijze waarop hij over deze dingen spreekt aanleiding zullen nemen om zulke onjuistheden minder te tellen. En dat zou ik toch zeer jammer vinden. Onze kinderen moeten van meet af de Bijbelsche gebeurtenissen leeren **zien** (op dat **zien** legt v. d. Hulst terecht veel nadruk) in hun eigen reëel kader. Ik zie een niet gering te schatten gevaar in onjuistheden der milieu-teekening: als de kinderen, ouder geworden, de onjuistheid van de door hen uit prille jeugd meegedragen voorstelling leeren inzien, daar kritiek op gaan oefenen, vooral in hunne H. B. S. jaren bij voorbeeld, dan werpen ze misschien met het badwater het kind, in casu met de onjuiste milieu-teekening heel het Bijbelverhaal weg. En daarom acht ik het een groot en teeder belang, dat onze onderwijzers zich door nauwgezette studie (zie blz. 47) inleven in het Bijbelsch milieu en zoo hun vertellen uit den Bijbel doen winnen ook aan archeologische juistheid.

Om nog een andere opmerking te maken, het hoofdstuk over de Bijbelsche Geschiedenis bij het U.L.O. had ik gaarne wat uitgebreider gezien. Ik geloof, de schrijver zelf ook. Hij begint het met de weinig goeds belovende woorden: „Het uiteraard zeer beperkte bestek van deze studie dwingt tot beknoptheid; en bovenstaand onderwerp verdiende minstens een brochure

alleen". Welnu, hadde men dan de Serie met een afzonderlijk no. daarover vermeerderd. Want werkelijk, nu komt het eigene en aparte van de oudere leerlingen der U.L.O. scholen die in de puberteitsjaren staan, in het geheel niet tot zijn recht, en dat is buitengewoon jammer.

Ten slotte nog een zeer kleine opmerking — en daarmee stap ik van deze brochure af — waarom is op blz. 77 onder de Handleidingen niet vermeld het zoo voortreffelijke Handboek van Jachin?

Het tweede no. van de Serie waarover ik iets wil zeggen is **Kerkgeschiedenis en Zendingsgeschiedenis,** door G. Meima, Directeur der Groninger Kweekschool. Dit deeltje is wel de helft kleiner in omvang dan het vorige. En dat is jammer — want juist bij deze vakken zou een eenigszins breedere bespreking zeer wenschelijk geweest zijn. Het is van algemeene bekendheid dat er op onze scholen gewoonlijk heel weinig aan wordt gedaan; en nu zou ik zoo gaarne gezien hebben dat de heer Meima niet slechts in enkele lijnen en omtrekken, maar vooral ook door meer praktische uitwerking had laten zien hoe de invoeging van Kerk- en Zendingsgeschiedenis met name op de gewone zes-klassige volksschool te verwezenlijken is. Bovendien heb ik gemist eene bespreking van de moeilijkheid om bij de Kerkgeschiedenis de **constructie van het geheel** te geven, zooals de schrijver terecht vordert, terwijl de breedere basis, de kennis van de Algemeene Geschiedenis ontbreekt. Daarin schuilt m.i. het groote bezwaar van de behandeling der Kerkgeschiedenis op de gewone lagere school, en ik had gaarne gezien dat daaraan ook eenige aandacht ware gewijd.

Het kon den schijn hebben alsof het pittig geschreven en de belangstelling prikkelend deeltje van Oosterlee **Vaderlandsche en Algemeene Geschiedenis** den weg tot de oplossing van boven aangeroerde vraag zou wijzen. Immers Oosterlee breekt er een krachtige lans voor dat op de lagere school ook Algemeene Geschiedenis onderwezen wordt. Wanneer hij ons echter aangeeft hoe hij zich dat voorstelt, komen we niet zoo heel veel verder. Het merkwaardige verschijnsel treedt hier aan den dag dat de verschillende medewerkers blijkbaar niet eender denken. Op zichzelf is dat allerminst verwonderlijk, en heb ik daartegen geen bedenking. Maar voor deze serie

die bestemd is voor de **Praktijk** van het Christelijk Schoolleven doet het toch wel vreemd aan. Hoe zal men praktisch werken naar verschillende handleidingen die op kardinale punten niet overeenstemmen? Wat toch is het geval? De heer Oosterlee ziet er van af om een overzicht van den historischen ontwikkelingsgang te geven. Wel gaat hij niet zoo ver als Oskar Jäger, die zelfs elke chronologische orde prijs geeft, en van de Middeleeuwen naar den Nieuweren tijd en van den Nieuweren tijd naar de Oudheid heen en weer fladdert, maar toch voelt ook hij niets voor het aanbrengen van historisch inzicht; dat acht hij bij onze schooljeugd nooit tot eenig ander resultaat te leiden dan: „het napraten van iemand die zelf weer napraat." Dat dit in vele gevallen het resultaat kan en zal zijn, spreek ik niet tegen. Maar moet daarom van elk pogen tot het geven van een inzicht in den genetischen en causalen samenhang der gebeurtenissen worden afgezien? M.i. ligt het gebrekkig resultaat aan de min-juiste manier van behandeling. Maar met den heer Meima stel ik mij tegenover den heer Oosterlee in de bres voor het pogen om te geven een constructie van het geheel.

Daarmee wil ik niets te kort doen aan de beteekenis van veel wat de heer Oosterlee omtrent het geschiedenis-onderwijs opmerkt. Integendeel, zijn frissche en nuchtere kijk op veel dingen trekt mij aan. Maar ik ben bang dat hij fout gaat aan het euvel dat bij van de Hulst zoo kostelijk vermeden wordt, om in eenzijdigheid te vervallen. Dat geloof ik n.l. nog op een ander punt te moeten constateeren. De heer Oosterlee moet niets hebben van memoriseeren van jaartallen. Ik ben het met hem eens wanneer hij het opdreunen van jaartallen-rijtjes veroordeelt. Maar gaat hij niet te ver, wanneer hij kort en goed zegt, dat er bij geschiedenisonderwijs niets van buiten moet worden geleerd, zelfs geen jaartallen? Ik meen dat het kennen van enkele hoofdjaartallen toch werkelijk niet zonder nut, integendeel zeer noodzakelijk is. Zij scheppen de orde in het geboden materiaal.

Met belangstelling heb ik ook gegrepen naar no. 8 **Kennis der Natuur** door D. Rutgers. Schoon en juist is hier de principieele opzet: onze jeugd moet de openbaring Gods leeren lezen niet alleen in de Schriftuur maar ook in de natuur. Wat

voorts de eischen voor het onderwijs van dit vak betreft is het jammer dat deze vrij hooge financieele opofferingen vragen; het is te vreezen dat daarom in onzen tegenwoordigen tijd van hervorming op dit gebied niet heel veel komen zal. Hetgeen te meer te betreuren is, omdat er geen vak is dat er zich zoo uitnemend voor leent om het Interesse der leerlingen tot zich te trekken, als het maar goed behandeld worden kan.

Wanneer ik bovendien nog een enkel woord wijd aan no. 11 **Lichamelijke Oefening** door J. de Vries, dan beschouwe niemand dit als aanmatiging van eenige deskundigheid op dat gebied. Ik verzeker de lezers dat ik noch theoretisch noch praktisch op eenige kennis van de gymnastiek aanspraak maak. Doch ik ben er vast en innig van overtuigd dat wij in onze kringen veel te veel de beteekenis en de waarde van de lichamelijke oefening hebben over het hoofd gezien, en ik wil van deze gelegenheid gebruik maken om er met alle kracht op aan te dringen dat wij ons toch ook ernstig toeleggen op de lichamelijke ontwikkeling onzer jeugd. De heer De Vries schijnt het niet noodig te hebben geacht voor de verdediging van zijn vak een principieele uiteenzetting te geven — al wat hij er van zegt beperkt zich tot deze weinige woorden: „dat een goede zorg voor het lichamelijk welzijn onzer kinderen evenzeer eisch is van het christelijk beginsel als een zorgen voor hun intellectueel en geestelijk welzijn." Ik kan hem echter verzekeren dat hij allerminst overbodig werk zou hebben gedaan door dezen eisch wat breeder uit te werken en tegenover de veelal ingebrachte bedenkingen te mainteneeren. Men is in onze kringen zoo erg bang voor overdrijving naar den kant der lichamelijke ontwikkeling, en het zou zoo goed hebben kunnen werken wanneer een man, die zelf in dat vak onderwijs geeft, die er een geschrift aan wijdt, daarin tevens had laten gevoelen hoezeer ook hij de juiste evenredigheid tusschen lichamelijke en geestelijke ontwikkeling wenscht te bewaren. Wij, Gereformeerde Christenen, mogen ons lichaam, deel van ons wezen, schepping Gods, niet verwaarloozen; dat lichaam moet evenzeer worden opgevoed en ontwikkeld als onze ziel; — maar wij zullen daarbij nooit uit het oog verliezen welke de juiste verhouding is tusschen lichaam en ziel: aan de ziel den voorrang en het lichaam daaraan ondergeschikt.

Ten laatste noem ik nog no. 17 **Buitengewoon Lager Onderwijs** door W. F. H. v. d. Wart. De schrijvers der overige deeltjes gelieven het mij niet ten kwade te duiden dat ik hunne pennevruchten niet afzonderlijk bespreek. Maar voor dit geschriftje maak ik eene uitzondering; men zal verstaan dat oude relatiën mij ook hiervoor bizondere belangstelling deden gevoelen. Beoordeelen zal ik het niet. Laat ik alleen zeggen dat ik het men groote aandacht heb gelezen en de kennisneming ervan aan ieder aanraad. Het is goed dat wij ons op de hoogte stellen van de bizondere zorgen en moeiten die ten koste gelegd worden aan het achterlijke en afwijkende kind. Hier spreekt zoo heerlijk de Christelijke ontferming die in des Heilands naam zich uitstrekt naar wat ellendig is, en het niet laat wegzinken en ondergaan, maar alles in het werk stelt om het op te heffen en te behouden.

En hiermee neem ik afscheid van deze Serie, — te lang reeds hield ik wellicht de lezers bezig —, die aan allen die het aangaat van harte wordt aanbevolen.

G. CH. AALDERS.

Woord en Daad. Tijdschrift voor Inwendige Zending onder hoofdredactie van Prof. Dr H. M. van Nes. Afl. 1 en 2.

Den Haag. N.V. Alg. Boekhandel voor inwendige en uitwendige Zending.

Het is teekenend, dat in een tijd waarin het eene tijdschrift na het andere sneuvelt, een nieuwe Christelijke periodiek zijn intrede doet. Of er dan aan zulk een tijdschrift behoefte is? We antwoorden: ja! Nu bij de ontzettende ontkerstening onzes volks de noodzakelijkheid van Evangelisatie-arbeid almeer wordt ingezien en het werk ter uitbreiding van het Koninkrijk Gods onder hen die in de Christelijke landen van het geloof zijn vervreemd, al krachtiger ter hand genomen wordt, voelt men behoefte aan „verdieping en belijning". We begroeten dit tijdschrift, dat in zijn eerste twee afleveringen goed geslaagd is, met vreugde.

Woord en Daad is de titel van het periodiek, dat om de drie maanden verschijnt. Wil men bij Inwendige Zending zoowel de Evangelisatie als de Christelijke philantropie onder

dak brengen (waartegen inderdaad bezwaren aan te voeren zijn) dan is moeilijk een beter titel te vinden.

Aanvankelijk werken in de redactie met Ethische broeders een paar Gereformeerde saam. Of dit op den duur zal gaan, wanneer b.v. onderwerpen als de verhouding van Evangelisatie en kerk ter sprake komen, zal de toekomst leeren. Tenzij men van het volgen van een vaste lijn afziet en het tijdschrift tot een spreektribune voor diverse richtingen maakt, zijn principieele moeilijkheden niet buitengesloten. Evenwel — afwachten is de boodschap.

T. HOEKSTRA.

De Levensavond van Dr A. Kuyper, door H. S. S. en J. H. KUYPER, 3e druk, onveranderde volksuitgave. Kampen. J. H. Kok, 1921, prijs *f* 0.70.

Na de bespreking die we van deze ontroerende uitgave in ons Tijdschrift reeds vroeger hebben gegeven, rest ons thans slechts onze zeer hartelijke blijdschap er over uit te spreken dat ze ook in eene volkseditie verschenen is, wier geringe prijs het mogelijk maakt dat ze in ieders handen komt. Met de meeste warmte bevelen wij deze uitgave nogmaals aan; moge ze inderdaad aan het voortgaan van Kuyper's levenswerk onder ons volk ten goede komen!

G. CH. AALDERS.

Ons Doopsformulier, door Dr B. WIELENGA. 2e herziene druk, uitgave van J. H. Kok te Kampen.

Dit boek van Wielenga behoort tot de goede, degelijke lectuur die onder ons volk gaarne gelezen wordt; en die, als ze gelezen wordt, aan de verdere Gereformeerde opvoeding van ons volk groote diensten zal bewijzen. Het verblijdt ons ten zeerste dat een tweede druk daarvan niet alleen noodig werd, maar ook het licht heeft kunnen zien. Ingrijpende veranderingen heeft de auteur, gelijk hij in het voorwoord zegt, bij den herdruk niet aangebracht. Toch mag vertrouwd worden dat de aangebrachte wijzigingen de waarde van het boek hebben verhoogd. Moge deze herdruk een even gunstige ontvangst vinden als de eerste editie!

G. CH. AALDERS.

Vertrouwende op uwe gehoorzaamheid. Meditaties door Ds J. Waterink.
Zutphen. J. B. van den Brink & Co.

Naar aanleiding van den brief aan Philemon worden in dezen meditatiebundel op schoone, pittige wijze allerlei behartigenswaardige opmerkingen gemaakt en gedachten uitgesproken, bepaald ook in betrekking tot het sociale leven. Een enkelen keer zou men misschien een vraagteeken willen plaatsen, b.v. blz. 10.

S. GREIJDANUS.

Die religiöse und die kirchliche Lage in Deutschland. Vortrag, in Schweden gehalten von Lic. Gerhard Kittel.
Leipzig. Verlag von Dörffling & Franke.

De schrijver wijst in deze voordracht op onderscheiden jammervolle verschijnselen, die den droeven godsdienstigen en zedelijken toestand van Duitschland openbaren. Maar hij kan daar andere verschijnselen tegenover stellen, die doen zien en mogen doen gelooven, dat de Heere met Zijnen Geest nog ook daar werkzaam is, bizonder onder jongeren, zoodat hij zelfs uitspreekt: „Darum glauben wir an eine Zukunft, weil wir eine Jugend haben, und darum glauben wir an eine Zukunft der deutschen Kirche, weil wir eine christliche Jugend haben", blz. 20. Het zoude zoo heerlijk zijn, wanneer, in geestelijken zin, de drukking der melk boter voortbrengen mocht, Spr. 30 : 33, ook in Duitschland.

S. GREIJDANUS.

Schriftuurlijke Verbondsbeschouwing, door R. van Mazijk.
J. P. Unger. Rotterdam.

De heer R. van Mazijk maakt, blz. 34 v.v., eene onderscheiding tusschen voorwerpelijke schenking en subjectieve deelachtigmaking, en schijnt onder de eerste weinig meer te verstaan dan eene voorwaardelijke aanbieding, hoewel hij blijkens blz. 43 v.v. het toch niet zoo wil. In teksten als Gen. 17 : 14 en II Petr. 2 : 1, door den schrijver aangehaald, wordt met breken van 's Heeren verbond, en verloochenen van den Heere, die hen kocht, sterker gesproken,

dan naar de voorstelling van den heer van Mazijk verwacht zou worden. En eveneens in ons Doopsformulier, door den schrijver geciteerd blz. 27, met het zeggen, dat de Vader ons tot Zijne kinderen aanneemt, en dat de Zoon ons in Zijn bloed wascht. Daarom kunnen we de verbondsbeschouwing, in dit geschrift voorgesteld, moeilijk Schriftuurlijk noemen, noch in overeenstemming met wat „onze Dordsche vaderen", blz. 29, leerden, noch helder en met zichzelf in overeenstemming.

S. GREIJDANUS.

Op de Rozenhoeve. Eenvoudige gesprekken over het toekomstig leven door Hilbrandt Boschma. Derde vermeerderde druk.

Uitgave Administratie „Licht en Liefde". Ruurlo.

In onderhoudenden vorm worden in dit boekje over sterven en eeuwigheidstoestand meeningen gepropageerd, die niet alleen niet overeenkomen met de letter der H. Schrift, v.g.l. blz. 70 v.v., maar die ook in strijd zijn met haar geest.

S. GREIJDANUS.

ONTVANGEN BOEKEN.

S a c h s s e, Priv.-Doz. Lic. Eduard: Die Bedeutung des Namens Israel. Eine geographisch-geschichtliche Untersuchung. ƒ 1.—.
Gütersloh 1922, C. Bertelsmann.

K o h l m e y e r, D. Ernst, o. Professor an der Universität Kiel: Die Entstehung der Schrift Luthers „An den christlichen Adel deutscher Nation". ƒ 1.—.
Gütersloh 1922, C. Bertelsmann.

B e r t, Pfr. Lic. Dr G.: Das Evangelium des Johannes. Versuch der Lösung seines Grundproblems. ƒ 1.75, geb. ƒ 2.10.
Gütersloh 1922, C. Bertelsmann.

B e s t m a n n, D. Johannes: Die Geschichte des neutestamentlichen Kanons. ƒ 1.50, geb. ƒ 2.—.
Gütersloh 1922, C. Bertelsmann.

H e r m a n n, Priv.-Doz. Lic. Rudolf: Zur Frage des religionspsychologischen Experiments. Erörtert aus Anlass der Religionspsychologie Girgensohns. (Beiträge zur Förderung christlicher Theologie. ƒ 0.75.
Gütersloh 1922, C. Bertelsmann.

C a s p a r i, Prof. D. Wilhelm: Die Gottesgemeinde vom Sinai und das nachmalige Volk Israel. Auseinandersetzungen mit Max Weber. (Beiträge z. Förd. christl. Theol.) ƒ 2.—.
Gütersloh 1922, C. Bertelsmann.

T r a u e, Dr Georg: Die neuern Methoden der Religionspsychologie. Ihre Darstellung und kritische Beurteilung. (Dr Georg Traue und Pastor Erhard Traue: Religions-pädagogik auf religionspsychologischer Grundlage. 1. Heft.) ƒ 1.—.
Gütersloh 1922, C. Bertelsmann.

B ü c h s e l, Prof. D. Friedrich: Wie studiert man das Neue Testament? Eine praktische Anweisung für Studenten. ƒ 0.15, von 10 Exemplaren an ƒ 0.10.
Gütersloh 1922, C. Bertelsmann.